

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

**Podněty biblického pojetí víry, naděje, lásky
pro praxi v sociální práci se seniory trpícími
demencí**

Miriam Žilková

Katedra Teologie a filosofie
Vedoucí práce: ThLic. Ing. René Milfait, Th.D.
Studijní program: B7508 Sociální práce
Studijní obor: Pastorační a sociální práce

Praha 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem „*Podněty biblického pojetí víry, naděje, lásky pro praxi v sociální práci se seniory trpícími demencí*“ napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne 20. května 2013

Miriam Žilková

Bibliografická citace

ŽILKOVÁ, Miriam. *Podněty biblického pojetí víry, naděje, lásky pro praxi v sociální práci se seniory trpícími demencí: bakalářská práce* [rukopis]. Vedoucí práce René Milfait. Praha: Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy, 2013. 96 s.

Anotace

Tato bakalářská práce „Podněty biblického pojetí víry, naděje, lásky pro praxi v sociální práci se seniory trpícími demencí“ se zabývá uvedenou problematikou. Snahou autorky je poukázat na vzájemné prolínání teologické etiky a sociální práce a na nezastupitelnost triady víry, naděje a lásky v kvalitní sociální práci s uvedenou cílovou skupinou.

Nejprve je předložen biblický pohled na víru, naději a lásku jako duchovní cestu mezi člověkem a Bohem. Dále je představena sociální práce, v níž jsou zároveň víra s nadějí a láskou sledovány. Důležité je přitom biblické pojetí člověka a jeho důstojnosti, pastýřský přístup v sociální práci a zdroje a motivovanost sociálního pracovníka. Konečně je předložena problematika seniora s demencí. Kvalitní sociální práce, která počítá s vírou, nadějí, láskou, pomáhá těmto lidem zajišťovat v maximální možné míře důstojné prožívání této nelehké fáze jejich života.

Klíčová slova

Víra, naděje, láska, sociální práce, důstojnost, pastýřský přístup, senior trpící demencí

Summary

This bachelor's dissertation „Stimuli of the biblical conception of faith, hope and love for social work practice with seniors suffering dementia“ deals with the issue presented in the title. The author endeavours to point out the overlap between theological ethics and social work and the irreplaceability of the triad of faith, hope and love in high-standard social work with this target group.

First the biblical view of faith, hope and love is presented as a spiritual path between God and man. A presentation is then made of social work in which faith, hope and love can be observed, while the biblical conception of man and his dignity is also of importance, as are the sources and motivation behind the social worker and a pastoral approach to social work. In conclusion the entire issue of the elderly suffering dementia is set out. High-standard social work involving faith, hope and love helps these people to the maximum possible extent to achieve a dignified experience of this far from easy stage in their life.

Keywords

Faith, hope, love, social work, dignity, pastoral approach, elderly suffering dementia

Poděkování

Chtěla bych poděkovat všem, kdo mě podporovali při psaní této bakalářské práce. Děkuji rodině, která mi vytvářela potřebné zázemí, a zvláště pak děkuji vedoucímu mé práce, ThLic. Ing. René Milfaitovi, Th.D. za odborné konzultace a cenné rady při psaní.

Obsah

Úvod.....	8
1. Biblické pojetí víry, naděje, lásky	10
1.1. Víra.....	11
1.1.1. Prověřovaná víra – víra navzdory	12
1.1.2. Víra jako svědectví	14
1.2. Naděje	15
1.3. Láska	19
1.3.1. Láska jako příklon k člověku.....	20
1.3.2. Láska Pastýře	20
1.3.3. Láska jako příkaz	21
1.3.4. Láska dle podobností o milosrdném Samařanu	22
1.4. Propojenost víry, naděje, lásky	23
1.5. Ještě jednou láska jako nezištná solidární pomoc	24
1.6. Shrnutí	25
2. Sociální práce.....	27
2.1. Kořeny sociální práce v biblickém kontextu.....	27
2.1.1. Láska jako milosrdenství, sociální spravedlnost, solidarita.....	27
2.1.1.1. Starozákonní předpisy: Dekalog a sociální legislativa	29
2.1.1.2. Novozákonní pohled: Ježíšův příklad i praxe první církve.....	30
2.2. Pohled na člověka – z biblické antropologie	32
2.2.1. Člověk jako imago Dei a imago Christi.....	32
2.2.2. Důstojnost člověka.....	35
2.2.3. Celistvost (mnohodimenzionalita) člověka	36
2.3. Shrnutí.....	38
2.4. Z historického kontextu sociální práce	39
2.5. Základní charakteristika současné sociální práce	39
2.5.1. Vymezení sociální práce	40
2.5.2. Paradigmata, teorie a modely sociální práce	42
2.5.3. Další důležité předpisy pro sociální práci v ČR	42
2.6. Z etických souvislostí dle Mezinárodního etického kodexu sociální práce.....	43
2.6.1. Z teologickoetické argumentace lidské důstojnosti a lidských práv	44
2.7. Z mezioborových souvislostí sociální práce	47
2.7.1. Pastýřská péče jako inspirace a přístup v sociální práci	47
2.8. Víra, naděje, láska – motivace a zdroj síly sociálního pracovníka ..	49
2.9. Shrnutí.....	51
3. Sociální práce se seniory trpícími demencí	53
3.1. Nejvýznamnější aspekty stáří a principy sociální práce se seniory .	53

3.2. Sociální práce se seniory s demencí	56
3.2.1. Charakteristika syndromu demence a její nejčastější formy	56
3.2.2. Fáze a četnost výskytu demence (ACH).....	57
3.3. Vymezení rámce praxe sociální práce se seniorem s demencí	60
3.3.1. Situace osoby s demencí	60
3.3.1.1. <i>Vnější pohled</i>	60
3.3.1.2. <i>Pohled zevnitř</i>	64
3.3.1.3. <i>Potřeby seniora s demencí</i>	68
3.3.1.4. <i>Zachovalé schopnosti seniora s demencí</i>	70
3.3.2. Hlavní cíle práce se seniorem s demencí	71
3.3.3. Nástroje práce sociálního pracovníka	71
3.3.3.1. <i>Vlastní osobnost, schopnosti, profesionalita, zdroje</i>	72
3.3.3.2. <i>Důležitý úkol pro pracovníka: miluj sám sebe</i>	72
3.3.3.3. <i>Vztah s klientem</i>	73
3.3.3.4. <i>Individuální plán</i>	75
3.3.3.5. <i>Přístupy, metody</i>	76
3.3.3.6. <i>Aktivizační činnosti</i>	78
3.3.3.7. <i>Další podpůrné nástroje</i>	79
3.3.4. Shrnutí: pastýřský přístup a práce s důstojností v sociální práci se seniorem s demencí	80
3.3.5. <i>Víra, naděje, láska v praxi</i>	80
4. Role víry, naděje, lásky v sociální práci se seniory trpícími demencí.....	85
Závěr	88
Seznam literatury	92

Úvod

Vytyčené téma nabízí širokou škálu jeho uchopení. Tato bakalářská práce nabízí následující pojetí.

Budu se v ní zabývat biblickým pojetím víry, naděje a lásky v kontextu sociální práce s konkrétní cílovou skupinou, s níž mám své profesní zkušenosti, seniory trpícími demencí. Biblické svědectví o Bohu milujícím člověka a nabízejícím člověku vztah k Němu samotnému skrze lásku, víru a naději považuji a vnímám jako nezpochybnitelný základ a inspiraci pro lidskou pomoc druhému člověku v nouzi. Tento příklon k člověku, inspirovaný biblickým svědectvím, může mít dnes mj. podobu kvalitní sociální práce.

Člověkem v nouzi je zde senior trpící demencí, tedy člověk, který ztrácí mnoho ze svých schopností a mnoho ze sebe sama. Takový člověk je v dnešní společnosti problémem. Ano, je problémem proto, že situace takového člověka vzbuzuje strach ze stigmatizace dotyčného i jeho okolí. Tento člověk se vymyká běžnému životnímu tempu, zaměření, cílům, je typický ztrátou kognice, včetně intelektu. To všechno jsou oprávněné obavy. Avšak právě proto před takovými lidmi nelze zavírat oči. Naopak, jde o to nabízet možnosti podpory jejich důstojnosti a podpořit kvalitu této nelehké fáze jejich života. Stojíme tak před výzvou dát lásce a víře s nadějí příležitost a prostor, aby se stávaly stále čerstvým a novým zdrojem sil a inspirace pomáhajícím. Tato práce pak má prokázat, že víra, naděje a láska v jejich biblickém pojetí jsou nenahraditelným potenciálem, který umožňuje rozvinutí kvalitní sociální práce s touto cílovou skupinou.

Práce je rozdělena do čtyř částí: první se zabývá právě vírou, nadějí a láskou z biblického pohledu. Pojmy víra, naděje a láska jsou v Bibli velmi často frekventované; v této práci jde o pokus uchopit jejich podstatu na základě vybraných biblických textů. Druhá část se týká sociální práce. Nejprve jsou

načrtnuty její teologické kořeny a její zárodečná podoba v době starozákonní i novozákonní; důležitou kapitolkou je biblické pojetí člověka. V obojím – teologických kořenech sociální práce i v biblickém pojetí člověka se snažím vysledovat podněty víry, naděje i lásky, které jsou vtěleny do kodexů, přístupů, metod současné sociální práce jako profese. Třetí část je zaměřena na praxi v kontextu konkrétní sociální služby se starým člověkem trpícím demencí. Zaměřuji se podrobněji na situaci trpícího, a na nástroje, které ve své práci sociální pracovník využívá. Zároveň sleduji lásku a víru s nadějí v obojím vtělené. Opírám se v této práci o odbornou literaturu týkající se sociální práce, mj. o spisy Oldřicha Matouška, důležitým zdrojem mi pak byla Teologická etika Reného Milfaita, Mezinárodní etický kodex sociální práce a také Úspěšná péče o člověka s demencí Jitky Zgola a další zdroje.

Nakonec na příkladech z praxe předkládám možnou konkrétní podobu víry, naděje i lásky. Poslední kapitola pak shrnuje, jakou roli v sociální práci se seniory s demencí hrají víra, naděje a láska.

1. Biblické pojetí víry, naděje, lásky

Podle biblického svědectví se přímo s touto trojicí setkáváme u apoštola Pavla ve známé třinácté kapitole prvního listu korintské křesťanské obci, nazývanou „*velepíseň lásky*“, kde v jejím závěru – třináctém verši stojí: „A tak zůstává víra, naděje, láska – ale největší z té trojice je láska.“ Autor dopisu apoštol Pavel píše korintské křesťanské obci o charizmatech, tj. darech milosti – darech Boha (Ducha svatého), které mají být jakýmisi služebními prostředky k budování a rozvoji církve jakožto těla Kristova. Těmi byly např. dar prorockého slova, uzdravování, dar moudrosti. Snaží se adresáty přesvědčit, že žádný z prostředků (charizmat), není-li nesen láskou, nemá cenu: láska je mu také měřítkem k posuzování ostatních darů Ducha a představuje ji jako veličinu, která nikdy nezanikne, jelikož je podstatou společenství s Bohem.¹ Tedy veličina, která přesahuje časnost, materiální svět, v němž se pohybujeme. S ohledem na ještě širší kontext je třeba zmínit, že tehdejší nábožensko-filosofické směry helénského prostředí usilovaly o mystické poznání (mystickou gnózi) toho kterého božstva a vnoření se do jeho podstaty². Pavel zřetelně zdůrazňuje, že za vrchol zbožnosti nepovažuje gnózi, ale nad ni staví lásku, a „personalistickou triadu (víru, naději, lásku) prohlásil za jedinou schůdnou cestu k Bohu na tomto světě“³.

V dalším historicko-teologickém vývoji, zvl. pod vlivem učení Tomáše Aquinského pak dostaly víra, naděje, láska přízvisko teologální (božské) ctnosti, jelikož převyšují čtyři ctnosti přirozené (kardinální: moudrost, spravedlnost, statečnost, uměřenost) a mají svůj původ výhradně v Boží milosti, jsou Božím darem člověku.

¹ Srv. *Nový zákon s výkladovými poznámkami*, s. 298.

² Srv. SOUČEK, J. B., *Bláznovství kříže*, s. 62.

³ SOUČEK, J. B., *tamtéž*, s. 63.

1.1. Víra

Víra je podle svědectví Starého zákona hluboce a nedílně spjata s *jednáním* na víře založeném. Věřit znamená pokládat něco či někoho za spolehlivého, pevného, nepohnutelného⁴ a podle toho se chovat, tedy důvěřovat, spoléhat se. Nejde jen o přesvědčení se o pravdivosti skutečnosti, ale jde o celkový vztah důvěry. Věřit tedy znamená být přesvědčen o skutečnosti božích projevů a zároveň je víra způsobem lidského setkání s boží skutečností a jejího poznávání.

Co víru člověka – a zde se zaměříme na víru vůči Bohu – předchází, či co je jejím předpokladem? Je to skutečnost, že člověk je Bohem oslovitelný. Za otce věřících v biblickém slova smyslu je považován Abraham. Bůh jej oslovil, zavolal a Abraham – tehdy ještě Abram – zareagoval.⁵ Dovedl se spolehnout na neviditelné slovo, které si nemohl předem „ohmatat“, vyzkoušet, odvážil se jít takříkajíc naslepo. Jinými slovy: ve víře jde o zakotvení mimo sebe a o otevřenost něčemu novému, co v mém životě ještě nebylo, co mi otevře nové obzory a přinese nové neočekávané situace. Je to zásadní zaměření života i vykročení do neznámé a předem nezajišťované budoucnosti, avšak s důvěryhodným Průvodcem. Dotyčný je pak schopen vnímat a zareagovat na impulz z vnějšku. Abrahamův život ve víře v Boha – Hospodina tak tuto schopnost dokazuje.

V již zmiňovaném textu Gn 12,1nn, čteme, že Hospodin Abramovi přikazuje, aby odešel ze svého rodiště do země, kterou mu ukáže. Slibuje mu novou zemi, slibuje mu početné potomstvo, slibuje mu zdar –

⁴ Srv. NOVOTNÝ, A., *Biblický slovník*, Praha: Kalich 1956, s. 1193n: vychází se přitom z hebrejského kořene „-m-n“ tj. být pevný, nepohnutelný; slovník dále uvádí: „Praví-li se o Bohu, že je věrný, myslí se tím, že dodržuje své smlouvy a plní svá zaslíbení,...a že je tedy možno plně na něho spoléhat (Ž 31,6; Iz 49,17).“

⁵ Gn 12, 1-2a,4a: „I řekl Hospodin Abramovi: ‚Odejdi ze své země, ze svého rodiště a z domu svého otce do země, kterou ti ukážu. Učiním tě velkým národem, požehnám tě (...)‘ A Abram se vydal na cestu, jak mu Hospodin přikázal.“ *Bible: Český ekumenický překlad* (ČEP); není-li uveden nadále biblický překlad, je vždy citován Český ekumenický překlad Bible.

požehnání.⁶ Takto by se na první pohled mohlo zdát, že ve víře jde vlastně o „něco za něco“. Avšak celý následující Abrahamův příběh popisovaný v dalších kapitolách knihy Genesis⁷ dokazuje, jak hluboká a pevná je jeho důvěra v Průvodce životní cestou a Dárce slibů, aby vydržela těžké prověřování, zkoušky, frustraci.

1.1.1. Prověřovaná víra – víra navzdory

Výstižně se k tomuto problému vyjadřuje Jan Heller.⁸ Abraham je stále znovu vystavován obrovské frustraci. ‚Budeš mít syna – a nic! ‚Budeš mít syna – zase nic! Kdo by to už bral vážně!‘ I Abrahamova žena Sára se směje a říká, že to jsou povídačky.⁹ (Vždyť jim bylo kolem 90 let!¹⁰) Nikdy se nic nestalo! Jako by si Hospodin s Abrahamem hrál jako kočka s myší. Jako by k tomu, aby víra byla pravá a hluboká, bylo zapotřebí provést ji frustrací. Vrcholem této frustrace nakonec bylo (nedokonané) obětování syna Izáka.¹¹ Víra bývá opravdu zkoušena a je mnoho takových věřících, kteří se potácejí ve frustracích někdy i velkou část svého života. A právě ti jsou blízcí Abrahamovi. Z pohledu evangelijního svědectví na sebe berou svůj kříž. A tím křížem mohou být všelijaké nesnáze, u jiného třeba právě takovéto frustrace.¹²

Podobně je tomu s vírou starozákonního Jóba. Jóbova rodina zažívá tragické události, když Jóbovi a jeho ženě umírají děti, Jób ztrácí veškerý majetek a je ke všemu ještě zasažen zohyzďující nemocí.¹³ Na celou tuto

⁶ Tak i Gn 17,6; 18,8; 28,4.

⁷ Gn 12 – Gn 25.

⁸ HELLER, J., *Znamení odkazující k nebi*, s. 87n.

⁹ Srv. HELLER, J., tamtéž, s. 87.

¹⁰ Gn 17,15nn a Gn 18, 10nn.

¹¹ Srv. HELLER, J., *Znamení odkazující k nebi*, s. 87.

¹² Srv. HELLER, J., tamtéž, s. 88.

¹³ Jób 1, 15-19 a 2,7-8.

situaci zareaguje jeho žena slovy: „Ještě se držíš své bezúhonnosti? Zlořeč Bohu a zemři.“¹⁴ Nato reaguje Jób slovy: „Mluvíš jako nějaká bláhová žena. To máme od Boha přijímat jenom dobro, kdežto věci zlé přijímat nebudeme?“¹⁵

Taková víra je typická svojí paradoxností: ačkoli jde o víru ve všemocného Boha, nehledá jen nějaké výhody, „protekcí“ pro sebe, ale jde jí nejvíc o opravdový vztah důvěry navzdory situaci, jíž prochází. Jób zůstává ve vztahu s Bohem a hledá u něj odpovědi na svá proč.¹⁶ Nakonec však umlká a naslouchá Boží odpovědi. A Bůh odpovídá Jóbovi otázkami: Ptá se jej, zda ví, jak tvořil nebe, zemi, řády nebeských těles, řády v životě živých tvorů na zemi atd.¹⁷ Tím Bůh odkrývá Jóbovi novou dimenzi vztahu i způsobu toho, „jak Bůh chce být s člověkem“, tedy i s Jóbem. Se stejným problémem se setkáváme i ve 22. žalmu. Tento žalm začíná otázkou: „Bože můj, Bože můj, proč jsi mě opustil?“ – A takto se ptal i ukřižovaný Ježíš.¹⁸ Otázka, proč se mi to a to děje, nemá odpověď, chápeme-li ji mechanicky (výraz *proč* zde odpovídá hebrejskému „*madua*“ – zde opět čerpám ze spisu J. Hellera¹⁹). Ono slovíčko *proč* může být však zodpovězeno pouze tehdy, má-li význam „k jakému cíli“ či „jaký to má smysl“ (odpovídá hebrejskému výrazu *lamá*). Ježíš ono „proč“ vyslovuje právě v této interpretaci: „jaký smysl“ má jeho utrpení. Na otázce: Bože můj, proč jsi mě opustil? je ale zvláště důležité přivlastňovací zájmeno „můj“. To dokazuje, že mezi tazatelem a Bohem trvá vztah důvěry.²⁰ Tak prošel Ježíš hlubokým zoufalstvím, aniž by mu propadl. A tak i nakonec vyznává Jób: „*Jen z doslechu o tobě jsem slýchal, teď však jsem tě spatřil*

¹⁴ Jób 2,9a.

¹⁵ Jób 2,10b.

¹⁶ Např. Jób 10,18, Jób 30-31.

¹⁷ Jób 38-39.

¹⁸ Mt 27,46.

¹⁹ HELLER, J., *Znamení odkazující k nebi*, s. 43n.

²⁰ Srv. HELLER, J., *tamtéž*, s. 45n.

vlastním okem.²¹ A „Já vím, že můj Vykupitel je živ a jako poslední se postaví nad prachem“²². Ten smysl, po němž tazatel pátrá, je nadzemský, chceme-li, spásitelný, věčný. Vždyť člověk je před svým Stvořitelem jako hlína v ruce hrnčíře, jak může tedy „hlína“ do důsledků chápat tvůrcovy věčné plány?²³

1.1.2. Víra jako svědectví

Víra v podání novozákonního biblického svědectví (nejčastěji vyjadřovaná řeckým výrazem *pistis*) nemění svoji podstatu proti starozákonnímu pojetí, avšak rozšiřuje se také na Ježíše Krista²⁴, rozpoznaného jeho svědky za Mesiáše, zaslíbeného již dávno proroky²⁵. Ježíšovo pozemské působení v nadlidské – boží síle, moci, jeho zvěst o Božím království, posléze jeho smrt a následné zmrtvýchvstání jsou středobodem víry novozákonních svědků. Ježíšovo „vystoupení“ zde na zemi se stává řečí, oslovením: ten, kdo uslyší, odvrací se od soustředění na sebe sama, a otvírá se tomu, co Bůh nabízí i k čemu nás vyzývá.²⁶ Víra, ač je nerozlučně spjata s lidským jednáním, směřováním, přesto je božím darem.²⁷ Evangelijní zvěst o Kristu i Kristův nárok jeho následovníkům²⁸ přechází do prvních křesťanských obcí již poapoštolské generace. Tak např. v druhé pastorální epištole apoštola Pavla Timoteovi zní „vím, komu jsem

²¹ Jób 42,5, Bible kralická (BKr).

²² Jób 19,25 (BKr).

²³ Srv. NOVOTNÝ, A., *Biblický slovník*, s. 304.

²⁴ J 14,1,6b: „ (...)Věřte v Boha, věřte i ve mne (...) Nikdo nepřichází k Otci než skrze mne.“

²⁵ Iz 9; Iz 42; Za 9.

²⁶ Srv. NOVOTNÝ, A., *Biblický slovník*, s. 1200.

²⁷ Srv. tamtéž, s. 1200; viz také např. Fp 1,29; Ř 12,3.

²⁸ Mt 5,13 a,14,16: „ Vy jste sůl země (...) Vy jste světlo světa. Nemůže zůstat skryto město ležící na hoře. Tak ať svítí vaše světlo před lidmi, aby viděli vaše dobré skutky a vzdali slávu vašemu Otci v nebesích.“

uvěřil“²⁹ jako zřetelná výpověď víry ve smyslu osobní oddanosti Ježíši Kristu. Důsledky této víry v životě jednotlivých věřících křesťanů, ale i jako celého společenství věřících, mají být zřetelné pro okolí, jak bylo výše zmíněno, podle slov Ježíšových (Mt 5,13nn): „Vy jste sůl země... Vy jste světlo světa...“

V této souvislosti se výstižně vyjadřuje Joseph Ratzinger (emeritní papež Benedikt XVI.)³⁰: „ (...) prvotní církev na sklonku apoštolské doby (...) neměla žádnou vlastní strategii hlásání víry pohanům (...) Obrácení antického světa ke křesťanství nebylo výsledkem plánované aktivity, nýbrž plodem toho, jak se víra viditelně projevovala v životě křesťanů i společenství církve. Lidsky řečeno misijní přesvědčivost prvotní církve nespočívala v ničem jiném než v reálném pozvání od zkušenosti ke zkušenosti... V tom se ukazuje velká odpovědnost dnešních křesťanů. Mají být vědomými reprezentanty víry jako ti, kdo Boha znají, kdo víru ve svém životě dosvědčují jako pravdu, a tak se pro druhé stávají ukazateli cesty.“

1.2. Naděje

Biblický pojem naděje je velmi bohatý: ve Starém zákoně je nejvíce vyjadřován výrazy *tikvá*³¹, *bittáhón* – ve smyslu doufání³², *seber* – ve smyslu očekávání³³. Naději definuje biblický slovník A. Novotného jako pevné očekávání budoucích věcí a živou touhu po jejich uskutečnění³⁴. Že je naděje pevně spjata s vírou, je zcela nepochybné. Tak to vyznívá např. z vyznání žalmisty: „Dím Hospodinu: Útočiště mé a hrad můj, Bůh můj,

²⁹ 2 Tm 1,12.

³⁰ RATZINGER, J., *Věřit, doufat, milovat, Duchovní cvičení*, s. 40n.

³¹ Např. Ž 71,5; Př 23,18.

³² Např. Iz 36,4.

³³ Např. Ž 119, 116.

³⁴ Srv. NOVOTNÝ, A., *Biblický slovník*, s. 459.

v němž naději skládati budu.³⁵ V Novém zákoně v prvním verši jedenácté kapitoly epištoly Židům stojí: „Víra pak jest nadějných věcí podstata a důvod neviditelných.“³⁶ Je tedy možno shrnout, že naděje je očekávající víra³⁷.

Výrazným příkladem naděje je starozákonní prorok Jeremiáš. Prorok vystupuje v době, která je typická úpadkem víry Izraelců (tehdy již jen jižního Judska) v Hospodina. Porážka Izraelců, ztráta Jeruzaléma, chrámu, oficiální vyhasnutí jejich národní existence, odvedení do babylónského zajetí jsou nevyhnutelnými důsledky jejich předchozí zpronevěry. A právě tato katastrofální porážka se stává příležitostí pro Jeremiáše, pro jeho nesmrtelná slova útěchy, slova naděje. Dodává sílu k životu a přežití, sílu k novému začátku, k naději, která vede skrze temnotu sedmdesáti let vyhnanství až k opětovnému návratu do vlasti. Tedy není to konec, ale je před nimi nová, ba, kvalitativně lepší budoucnost: právě v této hodině domnělého konce se rodí ohlášení nové smlouvy³⁸ (viz Jer 31,31-34)³⁹. Tato slova o nové smlouvě se pak objevují u Ježíše, který je pronese při své poslední večeři se svými učedníky⁴⁰, a která platí dodnes.⁴¹

³⁵ Ž 91,2 (BKr).

³⁶ Žd 11,1 (BKr).

³⁷ Srv. NOVOTNÝ, A., *Biblický slovník*, s. 459; podobně i SOUČEK, J. B., *Bláznovství kříže*, s. 118: „Víra je tu velmi blízka naději věcí budoucích. Věřit znamená být založen v budoucnosti.“

³⁸ Srv. RATZINGER, J., *Věřit, doufat, milovat*, s. 60.

³⁹ „Hle, přicházejí dny, je výrok Hospodinův, kdy uzavřu s domem izraelským i s domem judským novou smlouvu. Ne takovou smlouvu, jakou jsem uzavřel s jejich otci v den, kdy jsem je uchopil za ruku, abych je vyvedl z egyptské země. Oni mou smlouvu porušili, ale já jsem zůstal jejich manželem, je výrok Hospodinův: Svůj zákon jim dám do nitra, vepíší jim jej do srdce. Budu jim Bohem a oni budou mým lidem (...) Všichni mě budou znát, od nejmenšího do největšího z nich, je výrok Hospodinův. Odpustím jim jejich nepravost a jejich hřích už nebudu připomínat.“

⁴⁰ Lk 22,20.

⁴¹ V liturgii církve při slavení Večeře Páně (eucharistie).

Biblické pojetí naděje⁴² se v případě Izraelců týkalo jejich pozemského království, jehož základem však bylo společenství víry v Hospodina a v jeho slovo. To je nakonec přeneslo přes útrapy vyhnanství.⁴³

Jiným příkladem této naděje, která není podmíněna tím, co může člověk pro sebe udělat sám, ale tím, co může učinit Bůh, je již výše popisovaná situace Abrahama: ten pro svou důvěru v Hospodina mohl „mít naději, kde už naděje nebylo“ (Ř 4,18)⁴⁴. Naděje se tak stává zdrojem radosti, vytrvalosti, síly, jistoty.

Ze svědectví novozákonních spisů je zřejmé, že naděje opětovného příchodu Ježíše⁴⁵ byla pro tehdejší věřící kristovce (křesťany) nejpříznačnější známkou jejich identity. Zjevně je tak odlišovala od pohanů a byla jim zdrojem chlouby, radosti, sdílnosti i vzájemné lásky (Ř12,12nn)⁴⁶.

Zamýšlíme-li se nad nadějí v novozákonním slova smyslu, nelze opominout Ježíšovo kázání na hoře, či horskou řeč, konkrétně jeho blahoslavenství.⁴⁷ Slova každého z osmi blahoslavenství, např. „Blahoslavení lkající, nebo oni potěšeni budou“⁴⁸ v sobě skrývají paradox. Aby lépe vynikl, mohli bychom slova o lkajících (plačících) přeložit následovně: Blahoslaveni ti, kdo nejsou zahrnuti štěstím. Anebo „Šťastní

⁴² Proti starověkému pojetí naděje: „Tato ctnost se výrazně liší od vytrvalosti stoické právě tím, že se pojí s nadějí, kterou stoikové neznali“ – in *Nový biblický slovník* s. 644; dále vyvětleno ve shrnutí: MILFAIT, R., *Teologální ctnost naděje*, in: studijní materiál pro studenty oboru Pastorační a sociální práce, předmětu Teologická etika, ETF UK Praha 2011, nepublikovaný text: „Naděje byla v mytologii a řecké filozofii negativně hodnocena (srov. např. Pandořinu skříňku: otevře ji a uniknou zla jako nemoc, hlad, nouze, naděje zůstane uvnitř. Když zavře, takže se nerozšířila po zemi, protože Deus z milosrdenství vůči lidem tomuto nejhoršímu zabránil; strašný osud, když se naděje jako slepé, iluzorní a prázdné očekávání budoucích dober stává pro člověka stále znovu neštěstím).“

⁴³ Srv. Ezd 2,1nn.

⁴⁴ Srv. *Nový biblický slovník*, Praha, s. 644.

⁴⁵ Vyznáním či heslem věřících prvních křesťanských obcí bylo zvolání při společných shromážděních „Maranatha“ ve významu „Přijď, Pane.“

⁴⁶ Srv. NOVOTNÝ, A., *Biblický slovník*, s. 460.

⁴⁷ Mt 5, 1-12.

⁴⁸ Mt 5,4 (BKr).

nešťastní“.⁴⁹ Joseph Ratzinger k tomu dále píše: „Co to ale je za zvláštní ‚šťěstí‘, jež je míněno slovem ‚blažený‘ či ‚blahoslavený‘? Domnívám se, že toto slovo má dvě časové dimenze. Zahrnuje přítomnost a budoucnost (...) Prozatím zahalená Boží přítomnost se jednoho dne zjeví.“⁵⁰ Obdobně se vyjadřuje J. B. Souček: „Nelze popřít, že mohutná paradoxie těchto prohlášení (blahoslavení lkající apod.) je umožněna vyhlídkou na naprosté překonání dnešní situace příchodem království Božího. Tato naděje neodstraňuje paradoxnost blahoslavenství, činí ji však snesitelnou; umožňuje v (...) napětí setrvat a dokonce se z něho radovat.“⁵¹ Ježíš toto království nejen kázal, ale ztělesnil a prokázal jeho nadčasovost, věčnou platnost tím, že zvítězil nad smrtí. Ježíšovo zmrtvýchvstání se stalo i naplněním starozákonních nadějí, a zároveň je začátkem budoucí plné skutečnosti království Božího. Tato naděje proto umožňovala prvním křesťanům snášet protivenství i pronásledování (1P 4,12nn)⁵².

O napětí mezi vykoupením, jež se v Ježíši Kristu stalo skutečností, a nevykoupeností i trýzní všeho stvoření, mezi radostným UŽ a hořce realistickým JEŠTĚ NE, píše apoštol Pavel ve svém listu Římanům. „Celé tvorstvo toužebně vyhlíží a čeká, kdy se zjeví sláva Božích synů... Trvá však naděje, že i samo tvorstvo bude vysvobozeno z otroctví zániku a uvedeno do svobody a slávy dětí Božích“ Ř 8,18nn. Toto nadějně očekávání na dovršení vykoupení, na „poslední věci“ (řecky *ta eschata*) není blahobytný odpočinek, ale vskutku napětí a zápas.⁵³

Apoštol Pavel píše další povzbudivá slova křesťanům do Říma, (Ř 15,13): „Bůh naděje nechť vás naplní veškerou radostí a pokojem ve víře, aby se rozhojnila vaše naděje mocí Ducha svatého.“ Z toho je zřejmé, že Bůh dává lidem naději prostřednictvím svého jednání, je dárce radosti, i

⁴⁹ Srv. RATZINGER, J., *Věřit, doufat, milovat*, s. 64.

⁵⁰ RATZINGER, J., tamtéž, s. 64n.

⁵¹ SOUČEK, J. B., *Bláznovství kříže*, s. 96.

⁵² Srv. NOVOTNÝ, A., *Biblický slovník*, s. 460.

⁵³ Srv. REJCHRT, Luděk, *Srozumívání*, s. 75n.

toho, že se naděje může rozmnožovat a prohlubovat.⁵⁴ Naděje má tedy v sobě i aspekt dynamičnosti a růstu: přes tísně a nesnáze se stává naděje trpělivostí. Trpělivost a v ní naděje, která je její ověřující zkouškou, opět naději vzbuzuje a znovu ji tak posiluje.⁵⁵

Téma naděje však najdeme také zpracované ve starozákonní i v novozákonní podobě ve formě apokalyptických spisů. Jde v nich zejména o snahu uchopit těžké a katastrofické události ve světle naděje na jejich ukončení, či vyústění v něco zcela jiného. Nejrozsáhlejšími biblickými spisy tohoto druhu jsou kniha Daniel a Zjevení Janovo. V souhrnu jejich výpovědí lze sdělit, že navzdory hrůzným a bolestným událostem v dějinách, je zde síla, která dává naději. Slovy J. Ratzingera: „Člověk není jediným aktérem dějin (...) Skutečnost, že je zde ještě jeden aktér, je pevnou a bezpečnou kotvou naděje, která je silnější a reálnější než všechny hrůzy světa.“⁵⁶ Nadějí tedy byl i je vposledu Bůh sám.

1.3. Láska

Bylo-li možné se vyjadřovat o víře a naději jako o veličinách – ctnostech, které jsou typické pro člověka v jeho vztaznosti k Bohu, s láskou je to obtížnější. V biblickém podání jde o „mnohovrstevnatou veličinu“, kterou svědkové a pisatelé biblických spisů rozpoznali jakožto nadlidskou sílu, všemocného a neuchopitelného, ale přesto blízkého a osobního Boha.

Biblický slovník A. Novotného uvádí: „Láska je podstatnou známkou Boží osobnosti (...) je to láska svrchovaná, vyvoluje, koho chce (...) není vázána na nikoho nějakým přirozeným poutem, není závislá na kvalitách

⁵⁴ Srv. MILFAIT, R., *Teologální ctnost naděje*, studijní materiály pro studenty ETF UK, PSP, Praha 2011, nepublikovaný text.

⁵⁵ Srv. MILFAIT, R., *tamtéž*.

⁵⁶ RATZINGER, J., *Věřit, doufat, milovat*, s. 64.

toho, koho miluje (Dt 7,7n; ...); její původ je ve svrchované, nevysvětlitelné vůli a milosti Boží, která ovšem v tom, kdo je jí zahrnut, vyvolává lásku (...). Boží láska je ničím nezasloužená, ale lid Boží se jí smí dovolávat, protože Bůh je věrný přísaze, kterou učinil (Dt 7,6nn ... Ex 2.23 ...)⁵⁷

1.3.1. Láska jako příklon k člověku

Celá Bible je svědectvím o Božím příklonu k člověku. Starozákonními pojmy pro Boží lásku jsou nejčastěji pojmy milovat, smilovat se, slitovat se (hebr. pojmy *nacham*, *chánan*, *chesed*, také *'ahab*). Veškeré dílo Boha, od stvoření, přes smlouvu s Noem, vyvolení Abrama, vysvobození potomků Jákobových z Egypta, jejich putování pouští do zaslíbené země Kanaán, uzavření smlouvy s Izraelci, přebývání v zaslíbené zemi, dobu královskou a za působení proroků, seslání Mesiáše Ježíše, vzniku i počátků života církve, je třeba vnímat jako dílo milujícího Boha s více i méně Jemu poslušnými lidmi. Na celých těchto dějinách spásy jsou zřetelné atributy Boží lásky. Jde o lásku věrnou, svrchovanou, svatou⁵⁸, odpouštějící, věčnou. Nejvýstižněji se o lásce (řecky *agapé*) rozepisuje v již výše zmíněné třinácté kapitole prvního listu korintské církvi apoštol Pavel. Popisuje atributy Boží lásky k lidem, a jaká láska je požadována od Jeho následovníků.⁵⁹

1.3.2. Láska Pastýře

V Písmu se setkáváme s láskou vyjádřenou péčí Pastýře – Hospodina i Ježíše Krista. Ve 23. žalmu je sám Hospodin nazýván pastýřem, tím, kdo má

⁵⁷ NOVOTNÝ, A., *Biblický slovník*, s. 369.

⁵⁸ i žárlivou – ve smyslu žárlivosti pro dobrou věc, např. Ex 20,5

⁵⁹ 1K 13, 4-8a: „Láska je trpělivá, laskavá, nezávidí, láska se nevychloubá a není domýšlivá. Láska nejedná nečestně, nehledá svůj prospěch, nedá se vydráždit, nepočítá křivdy. Nemá radost ze špatnosti, ale vždycky se raduje z pravdy. Ať se děje cokoliv, láska vydrží, láska věří, láska má naději, láska vytrvá. Láska nikdy nezanikne.“

nejvyšší zájem o člověka v jeho radostech (Ž 23,2), ale i v úzkosti, ba, i v té z nejtěžších (Ž 23,4). Také Ježíš je nazýván, i sám sebe nazývá, pastýřem (např. Žd 13,20, J 10, Mt 18).⁶⁰ Pastýř, v přeneseném významu samotný Bůh, pak také Ježíš, měl dle biblického podání několik významných funkcí: nasazoval za ovce svůj život, uváděl je do obecnství s Otcem, a tak překonával nebezpečí jejich ztracenosti. Byl také v pohotové obraně proti vnějším nepřátelům, byl jejich strážcem. Byl však i jejich vůdcem, neboť ovce totiž nelze prohánět, ale jen vést; pastýř krácel proto vždy před stádem, až je dovedl na příhodné stanoviště. Byl tak vskutku jejich živitelem – ovce sama nedokáže najít potravu ani vodu (Ž 23, 2; Ex 2,16). Byl také jejich lékařem (Iz 40,11,). To vše vypovídá o tom, že takový pastýř své ovce miloval, dokázal pro ně i ledasco snést – např. tíhu pastýřského povolání – života (Gn 31,40; Sof 2,6).⁶¹

1.3.3. Láska jako příkaz

Ačkoliv je Boží láska k člověku tak nedostižně velká a dokonalá, přesto jsou věřící v Boha Hospodina i v Ježíše Krista vedeni k stejnému jednání. Ježíš svým posluchačům sděluje to nejdůležitější, navazuje tak na starozákonní tradici⁶², známé přikázání lásky: „Miluj Hospodina, Boha svého, celým svým srdcem, celou svou duší a celou svou myslí. (...) Miluj svého bližního jako sám sebe.“⁶³ (Mt 22, 37b, 39b)

⁶⁰ Srv. NOVOTNÝ, A., *Biblický slovník*, s. 59.

⁶¹ Srv. NOVOTNÝ, A., *tamtéž*, s. 59.

⁶² Dt 6,4n.

⁶³ Jde o Ježíšova slova, často nazývaná jako dvojpríkázání lásky; je na místě ale také podotknout, že je v něm obsažena kromě výpovědi o lásce k Bohu a bližnímu také výpověď o lásce k sobě samému.

1.3.4. Láska dle podobenství o milosrdném Samařanu⁶⁴

Samotné podobenství předchází rozhovor Ježíše se zákoníkem, který mu pokládá otázku po podmínkách věčného života. Ježíš jej však vrací k jeho „chlebu“ – opět otázkou: „Co je psáno v Zákoně? Jak to tam čteš?“ Ježíš chce dojít v rozhovoru k podstatě a smyslu výpovědi Zákona⁶⁵, a tak se svému tazateli věnuje. Zákoník však není stále uspokojen Ježíšovou odpovědí i vysvětlováním, ba i potvrzováním toho, jak to zákoník přijímá, a na jeho otázku po definici bližního mu Ježíš sděluje ono podobenství.

V něm Ježíš řadí vedle sebe nějakého člověka v roli poníženého, přepadeného, dále kněze, levitu a Samařana. Tím zcela narušuje zaběhnuté struktury myšlení a z nich plynoucí jednání: jde přes hranice souvěrectví a potřebnost solidarity jen v jeho intencích. Litera Zákona je pro zákoníky nedotknutelná, ne tak pro Ježíše, ale ani pro samotný smysl Zákona není tím prvním a posledním. Poukazuje tak na zkostnatělé a vyprázdňené náboženské předpisy, struktury, které vylučují spontánní mezilidskost, soucit. Tím chce říct, že bližním není ten, kdo je mi nějak „tabulkově“ přiřazen, předepsán, za těch a těch podmínek či okolností přesně

⁶⁴ Lk 10, 25-37: „(...) Místře, co mám dělat, abych měl podíl na věčném životě?“ (...) „Miluj Hospodina, Boha svého, z celého svého srdce, celou svou duší, celou svou silou a celou svou myslí a miluj svého bližního, jako sám sebe.“ Ježíš mu řekl: „(...) To čin a budeš živ.“ Zákoník (...) Ježíšovi řekl: „A kdo je můj bližní?“ Ježíš mu odpověděl: „Jeden muž šel z Jeruzaléma do Jericha a padl do rukou lupičů: ti jej obrali, zbili a nechali tam ležet polomrtvého. Náhodou šel tou cestou jeden kněz, ale když ho uviděl, vyhnul se mu. A stejně se mu vyhnul i levita, když přišel k tomu místu a uviděl ho. Ale když jeden Samařan na své cestě přišel k tomu místu a uviděl ho, byl pohnut soucitem; přistoupil k němu, ošetřil jeho rány olejem a vínem a obvázal mu je, posadil jej na svého mezka, zavezl do hostince a tam se o něj staral. Druhého dne dal hostinskému dva denáry a řekl: -Postarej se o něj, a bude-li tě to stát víc, já ti to zaplatím, až se budu vracet.-“ „Kdo z těch tří, myslíš, byl bližním tomu, který upadl mezi lupiče?“ Zákoník odpověděl: „Ten, který mu prokázal milosrdenství.“ Ježíš mu řekl: „Jdi a jednej také tak.“

⁶⁵ Viz Dt 6,5 a Lv 19,18.

vymezených, ale ten, kdo zažívá utrpení, jakoukoliv nouzi, a já jsem právě u toho, u něho.

Odpovědí zákoníkovi tedy je svědectví, že bližním je ten, kdo potřebuje mou pomoc. Závazek lásky platí bez hranic a omezení (Samařan) pro každého (ten je subjektem lásky) a vůči každému (objekt lásky); potenciálně zahrnuje každého, kdo je odkázán na mou pomoc.⁶⁶

Výpověď o lásce z našeho podobenství je zřejmá: je to láska bezpodmínečná, univerzální, neomezená, soucitná, milosrdná, pohotová, ochotná, konající.

1.4. Propojenost víry, naděje, lásky

Výše byly popsány na základě biblických svědectví víra, naděje a láska. Ty ale nestojí izolovaně, ale spolupůsobí ve vzájemné provázanosti⁶⁷ skrze praktické lidské činy, v nichž se právě víra s nadějí i láskou projevují.

Dovolím si v této souvislosti ocitovat slova z Nového biblického slovníku: „Ve spojení s láskou je křesťanská naděje zbavena veškerého sobectví. Křesťan nedoufá v požehnání pro sebe, aniž by si zároveň nepřál

⁶⁶ Srv. MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 203.

⁶⁷ „1Te 1,3.5: „Před Bohem si připomínáme vaši činnou víru, usilovnou lásku a vytrvalou naději v našeho Pána Ježíše Krista....neboť naše evangelium k vám nepřišlo pouze v slovech, ale v moci Ducha svatého a v přesvědčivé plnosti.“

1Te 5,8: „My však, kteří patříme dni, buďme střízliví, oblecme si víru a lásku jako pancíř a naději na spásu jako přílbu.“

Ga 5,5n: „My však z moci Ducha a ve víře očekáváme spravedlnost, která je naší nadějí. V Kristu Ježíši nezáleží na tom, je-li někdo obřezán či ne; rozhodující je víra, která se uplatňuje láskou.“

1K 13,7: „Ať se děje cokoliv, láska vydrží, láska věří, láska má naději, láska vytrvá.“

Žd 6,10-12: „Bůh není nespravedlivý, a proto nezapomene, jak jste se činem své lásky k němu přiznali, když jste sloužili a ještě sloužíte bratřím. Toužíme jen, aby na každém z vás byla vidět neutuchající horlivost až do konce, kdy se naplní naše naděje; proto neochabujte, ale vezměte si za vzor ty, kdo pro víru a trpělivost mají podíl na zaslíbení.“

1P1,21n: „Skrze něho věříte v Boha, který ho vzkřísil z mrtvých a dal mu slávu, takže se vaše víra i naděje upíná k Bohu. Když jste nyní přijali pravdu a tak očistili své duše k nepředstírané bratrské lásce, z upřímného srdce vytrvale se navzájem milujte.“

rozdělit se o něj s ostatními. Když miluje své bližní, doufá, že budou moci přijmout dobré věci, o nichž ví, že jim je Bůh touží dát. Pavel dokázal svou naději, lásku a víru např. tehdy, když vrátil uprchlého otroka Onezima jeho pánu Filemonovi. Víra, naděje a láska jsou tedy neoddělitelné. Naděje nemůže existovat bez víry a prokazovat lásku bez naděje. Jsou to tři věci, které zůstávají (1K 13,13) a společně formují křesťanský způsob života.⁶⁸

Je možné se vrátit zpět k Abrahamovu příběhu a konstatovat, že jeho víra byla nerozlučně spjata s nadějí – věřil Bohu a měl naději, že Bůh uskuteční své sliby; jeho víra i naděje byly neseny láskou k Hospodinu, který si jej z lásky vyvolil: pokud by tomu tak nebylo, stěží by ve víře i naději vytrval. Podobně můžeme hodnotit i víru Jóbův: jeho slova „Což budeme od Boha přijímat jen dobré věci, a ne zlé“ jasně prokazují jeho oddanost – lásku k Hospodinu, byť musel prokázat velkou pokoru a trpělivost, kteréžto jsou vlastnostmi víry i naděje. A tak bychom mohli pokračovat dál. Konečně celá jedenáctá kapitola epištoly Židům je toho zjevným dokladem. Všichni zde zmiňovaní svědkové by nemohli prokázat víru s nadějí, pokud by nemilovali jejich Dárce.

1.5. Ještě jednou láska jako nezištná solidární pomoc

V již zmiňovaném Podobenství o milosrdném Samařanovi je poukázáno na silný akcent Boží lásky, která se má projevit prakticky vůči druhému, tedy jako sounáležitost, solidarita; ještě jinak: podobenství poukazuje na její sociální aspekt. Ježíš zároveň tázajícího se zákoníka odkazuje na pravý smysl Zákona; láska vůči druhému – bližnímu je věc stará: je to záležitost spjatá se samotným utvářením Izraelského národa a vtělená i do jeho

⁶⁸ *Nový biblický slovník*, s. 644.

legislativy.⁶⁹ Cílem biblického zákonodárství starého Izraele bylo omezit chudobu na minimum (ta nemůže být nikdy zcela ze světa eliminována. Viz např. Dt 15,11). Židovský étos sociální podpory je spjat s představou Boha jako toho, kdo se na jedné straně ujímá slabých a zkroušených a je jejich ochráncem a na straně druhé vyzývá věřící k činné sociální aktivitě a k pomoci lidem v nouzi.⁷⁰ Boží láska je (...) hlavní atribut nejvyšší bytosti a člověk, její příjemce, má povinnost předávat ji dál. V Mojžíšově zákoně je člověk vyzván, aby miloval bližního svého jako sebe samého. Akcent na Boží lásku je ve vývoji náboženských představ novinkou, která později z judaismu přejde do křesťanství. Milování mají být všichni bližní, zvláště ti, kteří se ocitli v nouzi, zejména sirotci a vdovy.⁷¹

1.6. Shrnutí

Trojice víra, naděje a láska v biblickém pojetí tedy znamená **schůdnou cestu mezi Bohem a člověkem** na tomto světě. Je zde však jedna důležitá charakteristika: vztah **víry** – důvěry vůči Bohu je něco, co **nemám plně ve svých rukou**, ač jsem toho součástí. Záleží na **Božím oslovení** a mé vůli nechat se **Jím vést a inspirovat**. A to ne lacině: tato vztažnost k Transcendentnímu je kolikrát tvrdě prověřována a jejím vyústěním nezřídka bývá **otázka po smyslu toho všeho**; jde-li o opravdový vzájemný vztah: Bůh – já (člověk), pak nelze jinak než přijmout i **svědectví naděje** – nikoli iluze, že totiž **On je silou v každodenních** či

⁶⁹ Srv. MATOUŠEK, O. a kol., *Základy sociální práce*, s. 31.

⁷⁰ Srv. MATOUŠEK, O. a kol., *tamtéž*, s. 29.

⁷¹ „Nejstarší právní normy formulovala tzv. Kniha smlouvy (Ex 20,22 – 23,33). Čisté rituální předpisy (bohoslužba) jsou zde doplněny o sociální předpisy (služba člověku). To znamená, že péče o slabé a chudé se tak ocitá před Bohem na stejné rovině důležitosti jako péče o správné kulticko-rituální jednání. Jde tedy o velmi důležitý teologický krok.“ DOLEŽEL, J., *Biblické kořeny sociální práce*, in: MARTINEK, M. a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, s. 29.

dlouhodobých bojích a útrapách, a také že je naším konečným cílem. To vše je neseno láskou, která jako první přichází ke mně (Bůh se sklání k lidem, oslovuje je a uvádí na cestu a vede po ní), a mě vede k témuž, jít cestou příklonu k lidem. Mezi lidmi však je nemálo těch, kteří procházejí nouzí (různého typu), ti, kteří potřebují zvláštní pozornost a řešení své situace, aby byli vnímáni i uznáni hodnotnými, validními ve společnosti ostatních. Zde se však již dostáváme k samotné sociální práci, i k jejím biblickým kořenům. O tom více v následující kapitole.

2. Sociální práce

Sociální práce, tak jak ji známe v současnosti, tedy v západním světě, tzn. i u nás, je výsledkem dlouhého vývoje. Své hluboké kořeny má již ve starém Izraeli, jak nám o tom podává svědectví Starého zákona. Další pohled nabízí svědectví novozákonní, zvl. poselství a život Ježíšův, posléze praxe prvotní církve, a pak na její odkaz navazující a z ní těžící celé další dvě tisíciletí trvající (křesťanské) dějiny. Vlastní konstituování sociální práce jakožto vědecké disciplíny, a zvl. jako profese, však spadá do konce 19. století a začátku století 20.

2.1. Kořeny sociální práce v biblickém kontextu

2.1.1. Láska jako milosrdenství, sociální spravedlnost, solidarita

Biblické svědectví vypovídá o Bohu, Hospodinu, který stvořil člověka k svému obrazu (Gn 1, 26,27)⁷², a již tento stvořitelství čin je dílem Božího milosrdenství (Ž 136,1-9)⁷³. Na podkladě příběhu Izraelského národa dále starozákonní svědectví mluví o Hospodinu, který ač nemá vlastní viditelnou podobu, přesto je poznatelný v tom, jak s člověkem jedná: zajímá se o něj, cítí s ním, miluje jej, hovoří k němu, zkouší pevnost jeho víry, trestá, ale i vysvobozuje.⁷⁴ Tak, jak láskyplně jedná Bůh s člověkem, tak tutéž lásku požaduje od člověka. (Lv 19,18). Láska projevovaná Bohem vůči každému jednotlivci má také rozměr mezilidský, sociální. Prvních pět knih

⁷² Viz 2.2.1.

⁷³ Srv. NOVOTNÝ, A., *Biblický slovník*, s. 426.

⁷⁴ Srv. MATOUŠEK, O. a kol., *Základy sociální práce*, s. 29.

Mojžíšových (Tóra) tak zachycuje formování Izraelského národa jako duchovního společenství, avšak se zcela praktickými důsledky a nároky. Důležité je připomenout, že tou nehlubší bází starozákonního étosu, v našem případě mezilidského, sociálního, na niž se dá apelovat, je v Izraeli vědomí společné zkušenosti Boží záchrany z nouze a útlaku⁷⁵. Zřetelně se s tímto setkáváme v Dekalogu (Ex 20,2 a Dt 5,6).⁷⁶ Tedy ne na prvním místě nárok, ale čin Boží lásky, jeho slitování, *milosrdenství*.⁷⁷ „Pro biblického člověka vede cesta spásy napodobováním Božího milosrdenství (...)“⁷⁸

Tóra také zřetelně poukazuje právě na hodnotu života každého jedince: Boží zákon platí pro všechny, tedy pro všechny stejně⁷⁹. To později v době královské neúprosně připomínají zvláště králům proroci: před Hospodinem jsou si všichni rovni, jak prostí lidé, tak král.⁸⁰ Zde jsou kořeny *sociální spravedlnosti*. Útlak a vykořisťování bližního ve jménu osobního zájmu někoho mocnějšího nejsou ospravedlnitelné.⁸¹ (Např. Am 3, 9-15; Mi 2,1-10.) Také král či dobře situovaní Izraelité mají zodpovědnost za chudé (např. Jer. 22,15n; Př. 19,17).⁸²

Toto úsilí o sociální spravedlnost má svoji konkrétní podobu ve formě *solidarity*, která byla vtělena do konkrétních ustanovení Zákona izraelského společenství, Izraelského národa. „Židovský étos sociální podpory je spjat

⁷⁵ Rozumí se z egyptského otroctví, tak starozákonní kniha Exodus.

⁷⁶ Srv. MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 133: „Není zde řeč (...), že by bylo nejprve nutné splnit imperativ toho, co se eticky má, aby se dosáhlo indikativu Božího příklonu a společenství s Ním. Ba naopak: nejprve zaznívá indikativ o Božím příklonu a osvobození a na tomto základě je člověk a společenství zavázáno, aby naplňovalo již existující imperativ toho, co se eticky požaduje.“

⁷⁷ Srv. např. DOLEŽEL, J., Biblické kořeny sociální práce, in: MARTINEK, M. a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, s. 32.

⁷⁸ DOLEŽEL, J., tamtéž, s. 26.

⁷⁹ Podrobněji viz 2.1.1.1.

⁸⁰ Srv. MATOUŠEK, O. a kol., *Základy sociální práce*, s. 30.

⁸¹ Srv. MATOUŠEK, O. a kol., tamtéž, s. 30.

⁸² Srv. DOLEŽEL, J., Biblické kořeny sociální práce, in: MARTINEK, M., a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, s. 28.

s představou Boha jako toho, kdo se na jedné straně ujímá slabých a zkroušených a je jejich ochráncem a na straně druhé vyzývá věřící k činné sociální aktivitě a k pomoci lidem v nouzi.⁸³

2.1.1.1. Starozákonní předpisy: Dekalog a sociální legislativa

Dekalog – základní charakteristika

Prvotní funkce Desatera⁸⁴, jak píše Jan Heller⁸⁵, je v tom, že ukazuje cestu ze zajetí (v egyptském otroctví) do nové svobody. Proto se Desatero neoznačovalo jako zákon, ale jako dar, výsada, podnět k vděčnosti.⁸⁶ První ze dvou desek Dekalogu osvětluje a chrání nepodmíněnou, ale i láskyplnou svobodu Boží, s níž nemůže člověk volně disponovat (tak především první, druhé i třetí přikázání). Tatáž Boží svoboda přichází ke slovu i ve čtvrtém přikázání o svěcení dne odpočinku, i v pátém – prostřednictvím úcty k otci i matce.⁸⁷ Druhá deska pak obsahuje dalších pět slov, které se týkají svobody druhého – tedy bližního. Ta nemá být krácena útokem na jeho život, manželství, majetek, čest a vše, z čeho žije a co ke svému životu potřebuje. Obě pak shrnuje, zcela logicky, Ježíš ve svém dvojpřikázání lásky.⁸⁸

Starozákonní sociální legislativa

Starozákonní sociální legislativu, která v zásadě navazuje na základních deset přikázání (Dekalog), rozebírá Jakub Doležel⁸⁹, z jehož práce především na tomto místě čerpám.

⁸³ MATOUŠEK, O. a kol., *Základy sociální práce*, s. 31.

⁸⁴ Např. Ex 20,2-17.

⁸⁵ HELLER, J., *Hlubinné vrty*, s. 223.

⁸⁶ Srv. HELLER, J., tamtéž, s. 223.

⁸⁷ Srv. HELLER, J., tamtéž, s. 223.

⁸⁸ Srv. HELLER, J., tamtéž, s. 223 – 224.

⁸⁹ DOLEŽEL, J., Biblické kořeny sociální práce, in: MARTINEK, M. a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, s. 28nn.

„Starý zákon si byl dobře vědom své síly spočívající ve spravedlivé legislativě (srov. Dt 4,8). Nejstarší právní normy formulovala tzv. „Kniha smlouvy“ (Ex 20,22-23,33). Čistě rituální předpisy (bohoslužby) jsou zde doplněny o sociální předpisy (služba člověku). To znamená, že péče o slabé a chudé se tak ocitá před Bohem na stejné rovině důležitosti jako péče o správné kulticko-rituální jednání. Jde tedy o velmi důležitý teologický krok.“⁹⁰

Legislativa se tedy týkala těchto *ohrožených skupin*: vdov a sirotků (nesměli být utlačováni a byli pod zvláštní Boží ochranou, např. Dt 27,19), starých (ti se těšili taktéž zvláštní ochraně, např. Lv 19,3), asimilovaných cizinců (bylo zakázáno je utlačovat a zneužívat, např. Ex 23,9), chudých drobných rolníků (těm nesměly být brány do zástavy životně důležité předměty, např. Ex 22,27), dlužníků otroků (po odpracování šesti let museli být propuštěni na svobodu, např. Dt 15, 12-18), uprchlých otroků (měli právo na azyl, např. Dt 23,16-17), nadeníků (nesměla jim být zadržována mzda, např. Dt 24,14-15).⁹¹

2.1.1.2. Novozákonní pohled: Ježíšův příklad i praxe první církve

Nový zákon nejprve svědčí v evangeliích o Ježíši Nazaretském, který přišel, aby přinesl změnu údělu chudých a trpících: „*Duch Hospodinův je nade mnou; proto mne pomazal, abych přinesl chudým radostnou zvěst, poslal mne, abych vyhlásil zajatcům propuštění a slepým navrácení zraku, abych propustil zdeptané na svobodu, abych vyhlásil léto milosti Hospodinovy*“ (L.4,18n). Jeho příklon k chudým, tedy jakkoli potřebným,

⁹⁰ DOLEŽEL, J., Biblické kořeny sociální práce, in: MARTINEK, M. a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, s. 28.

⁹¹ Srv. DOLEŽEL, J., Biblické kořeny sociální práce, in: MARTINEK, M. a kol., *tamtéž*, s. 29.

souvisí hluboce s jeho zvěstí o Božím království.⁹² V Ježíšově působení se spojilo obojí: osvobození ve smyslu duchovním i v praktické – tělesné rovině. Ještě jinými slovy a výstižně lze tuto skutečnost vyjádřit tak, že „Tam, kde slepí vidí, chromí chodí, malomocní jsou očišťováni (...), tam se děje příchod očekávané Boží vlády mezi lidmi“.⁹³ Ježíšův způsob záchrany a pomoci lidem je celistvý: jestliže mluví o záchraně, pak ji dává i zakusit jako hmatatelnou realitu. Takto tedy Ježíš praktikuje záchranu skrze pomoc z tělesného utrpení a s ním často spojené sociální izolace,⁹⁴ a dává tak zakusit definitivní eschatologický Boží zásah, který přesahuje možnosti tohoto světa⁹⁵.

První křesťanské obce pak navazují na Ježíšův odkaz a v dalších novozákonních spisech nacházíme svědectví o jejich životě víry – víry ve stále živého (vzkříšeného) Ježíše. Zde již nejde tak jako v době Starého zákona o legislativu, ale spíše o dynamický rozvoj těchto komunit, orientujících se podle Ježíšova příkladu. Snaha o zachování Ježíšových slov, jejich připomínání ve společenství, také svědectví o Ježíšových činech, jsou jasnými impulzy pro životní praxi dalších generací Kristových následovníků. Tak je možné jako příklad uvést Sk 6,1nn⁹⁶ a také v pastorálních epištolách o potřebě propojit víru se skutky lásky, např. 2Kor 8, 1nn⁹⁷. Zřetelnou výpovědí je také list Jakubův, v jehož druhé

⁹² Srv. DOLEŽEL, J., *Biblické kořeny sociální práce*, in: MARTINEK, M. a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, s. 35.

⁹³ DOLEŽEL, J., in MARTINEK, M. a kol., tamtéž, s. 35.

⁹⁴ Srv. DOLEŽEL, J., in: MARTINEK, M. a kol., tamtéž, s. 36-37; viz také např. Lk 18,35nn; J 5,1nn.

⁹⁵ Srv. DOLEŽEL, J., in: MARTINEK, M. a kol., tamtéž, s. 35.

⁹⁶ Ustavení praktické, diakonické služby potřebným vdovám v rámci tehdejší křesťanské obce.

⁹⁷ Povzbuzení apoštola Pavla k hmotné – finanční pomoci jedné křesťanské obce druhé obci.

kapitole čteme: „Stejně tak i víra, není-li spojena se skutky, je sama o sobě mrtvá“⁹⁸. Autor listu zcela prakticky apeluje na pomoc osamělým.⁹⁹

2.2. Pohled na člověka – z biblické antropologie

Jestliže je cílem sociální práce pomoc člověku (či více jedincům, skupinám lidí) tak, aby mohl zvládat nároky, jež na ně klade prostředí, v němž žije, je nasnadě poodkrýt více z tajemství člověka. V našem případě opět v kontextu biblickém.

2.2.1. Člověk jako imago Dei a imago Christi

Imago Dei: Biblické svědectví, a to hned na svém počátku v knize Genesis, předkládá myšlenku o Božím stvořitelenském záměru s člověkem. „Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil jej, aby byl obrazem Božím“ (Gn 1,27a)¹⁰⁰. Přijímáme-li toto biblické sdělení jako akt Božího milosrdenství¹⁰¹, opět se pohybujeme v intencích Boží lásky. Toto biblické sdělení vypovídá o tom, že jako první je zde Bůh a jeho rozhodnutí pro člověka. Bůh chce, aby byl člověk v Jeho blízkosti. To také vyjadřuje sousloví „k našemu obrazu“ či „v našem obraze“, čili „ve stínu Boha“¹⁰². Další důležitou výpovědí textu je skutečnost, že člověk ve vztahu k Bohu je opravdovým člověkem. Jinými slovy: „Člověk je zde člověkem hlavně prostřednictvím toho, co má společného s Hospodinem Bohem. Je jako celý člověk partnerem Boha.“¹⁰³ Jde o transcendentální a hlubokou dimenzi, jíž

⁹⁸ Jk 2,17.

⁹⁹ Jk 1,27: „Pravá a čistá zbožnost před Bohem a Otcem znamená pamatovat na vdovy a sirotky v jejich soužení a chránit se před poskvrnou světa.“

¹⁰⁰ Jde o hebrejské pojmy: *celem* (obraz) a *demut* (podobenství).

¹⁰¹ Viz Ž 136,1nn.

¹⁰² Srv. MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 70.

¹⁰³ MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 70.

je důstojnost člověka.¹⁰⁴ Je-li člověk takto Bohem stvořen, pak nezáleží na čemkoli dalším, na žádných jeho dalších vlastnostech, ctnostech či neřestech, schopnostech či neschopnostech, úspěších či neúspěších, postavení atd.¹⁰⁵ Stvoření člověka je něčím naprosto velikým, úžasným, je vyjádřením Boží lásky a blízkosti¹⁰⁶ a člověk je vůči Bohu ve vztahu naslouchajícího. Výraz podobenství také vyjadřuje vztah důvěry, přátelskosti, ba i příbuznosti¹⁰⁷. Člověk tak vděčí Božímu oslovení, jeho bytí není výsledkem jeho vlastního rozhodnutí či vlastní svobody¹⁰⁸. Dar života se však zároveň stává pro člověka i úkolem: „Protože člověk sám stojí v bezprostředním vztahu ke svému původci, (...) není odkázán na obrazy bohů, ale je povolán, aby se stal ztělesněním a plným vyjádřením pravdy, lásky, moci a slávy svého stvořitele.“¹⁰⁹

„Vztah obdoby je tak možno nejprve spatřovat v tom, že člověk naslouchá a odpovídá Božímu oslovení. Dále v tom, že je člověk určen k tomu, aby zacházel s ostatním stvořením jako jeho zodpovědný zmocněnec a správce (...), což se má projevovat při vztahu člověka k ostatnímu stvoření, zejména pak k dalším lidem.“¹¹⁰ Podobě se vyjadřuje Jan Heller: „Boží obraz je vlastně zobrazování Boha rázem, charakterem jednání. Bůh je láska. To je obrazné vyjádření toho, že Bůh miluje. A miluje-li člověk láskou Boha, pak tím Boha zobrazuje. Takže můžeme říct,

¹⁰⁴ Ž 8,5nn: „Co je člověk, že na něho pamatuješ (...) ? Jen maličko jsi ho omezil, že není roven Bohu, korunuješ ho slávou a důstojností. Svěřuješ mu vládu nad dílem svých rukou (...).“

¹⁰⁵ Zde základ pro lidskou důstojnost a nedotknutelnost, i pro současné pojetí lidských práv; o tom všem více dále; „(...) i tělo člověka je obdařeno božskou důstojností. Idea obrazu a podobenství Boha je využita při odůvodnění vraždy jako zločinu (...) Proto se zdůrazňuje velká úcta ke každému člověku. A tedy vzájemná úcta. Lidský život je cenný pro Boha. Každý jediný člověk je drahocenný...“ Viz MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 71.

¹⁰⁶ Srv. MILFAIT, R., tamtéž, s. 74.

¹⁰⁷ Srv. MILFAIT, R., tamtéž, s. 76.

¹⁰⁸ Srv. MILFAIT, R., tamtéž, s. 75.

¹⁰⁹ MILFAIT, R., tamtéž s. 76.

¹¹⁰ MILFAIT, R., tamtéž, s. 76.

že ‚být k obrazu Božímu‘ vlastně znamená, že člověk dostal za úkol zobrazovat Boha, a to také svým vztahem ke stvoření.“¹¹¹

Imago Christi: Nový zákon podává svědectví o Ježíši, který se stal pravým a vrcholným obrazem neviditelného Boha.¹¹² (Starozákonní postupné zjevování se Hospodina – Boha člověku tak vrcholí ve zjevení definitivním a zřetelném.) „Kdo chce poznat osobně živého Boha, může a má se dle křesťanského poselství obrátit na trvale živého, protože vzkříšeného Ježíše a jeho příběh, jak jej zachycují biblická svědectví se svými příběhy. Z druhé strany lze vyznat, že živý a pravý Bůh se skrze Ježíše Krista a jeho příběh vrcholně a jedinečně lidsky vyslovil a dal poznat. Představil tím původní a již obnovenou ideu *imago Dei* a s ní spojené plně zdařilé lidské bytí.“¹¹³ Skutečné lidství na Kristu viditelné a v něm zakusitelné je proto také základní orientací pro stálou obnovu a směřování jeho následovníků. Proto se píše o těch, kdo jdou cestou víry v Boha jako o „novém stvoření“.¹¹⁴ „Být v Kristu znamená, že se v konkrétním životě uskutečňuje to, co je společné všem lidem, skutečné lidské bytí.“¹¹⁵ „Ježíš Kristus je tak obrazem Boha i lidstva, (...) naplněním konkrétní lidské existence a cílovým údajem pro všechny lidi, podle něhož se mohou uskutečňovat; lidský život je tak plně smysluplný.“¹¹⁶

Člověk je v důsledku takových zpráv a zkušeností stvořen jako obraz tohoto jedinečného obrazu a podobenství, tj., Ježíše Krista – tedy již *imago Christi*, který se má odrážet v jeho životě, postojích, smýšlení, jednání a má

¹¹¹ HELLER, J., Člověk – pastýř stvoření, in: *Revue přírodovědecké a technické sekce České křesťanské akademie č. 1*, s. 26.

¹¹² J, 1,17-18: „Neboť Zákon byl dán skrze Mojžíše, milost a pravda se stala skrze Ježíše Krista. Boha nikdy nikdo neviděl; jednorozený syn, který je v náruči Otcově, nám o něm řekl.“

¹¹³ MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 85.

¹¹⁴ Srv. MILFAIT, R., tamtéž, s. 85.

¹¹⁵ MILFAIT, R., tamtéž, s. 85.

¹¹⁶ MILFAIT, R., tamtéž, s. 85.

se stále nechat jím proměňovat.¹¹⁷ „Možná účast každého člověka na božském životě zprostředkovaném Ježíšem Kristem a tím uskutečňování božího obrazu a podobnosti je na jedné straně nepomíjivým Božím darem a současně ze strany naplňování člověkem stále neúplná a nedokonalá.“¹¹⁸ „V Ježíši Kristu nám Bůh staví před oči svůj obraz a podobnost, abychom poznali, k jaké důstojnosti jsme povoláni (...) Teprve v Ježíši Kristu jako praobrazu skutečného lidského bytí je zřejmé, co pro člověka znamená život ve svobodě a lásce, spravedlnosti a solidaritě.“¹¹⁹

2.2.2. Důstojnost člověka

Dar i úkol být obrazem Božím je možné ještě nahlížet z dalšího úhlu: v pátém a šestém verši osmého žalmu se autor táže stvořitele: „Co je člověk, že na něho pamatuješ, syn člověka, že se ho ujímáš? Jen maličko jsi ho omezil, že není roven Bohu, korunuješ ho slávou a důstojností.“ Důstojnost člověka je tedy možné chápat jako nejhlubší dimenzi člověka v jeho vztahu ke Stvořiteli. Té se člověk prostě nemůže zbavit, jelikož ona konstituuje jeho bytí a mysl.¹²⁰ Jinak vyjádřeno: člověku náleží důstojnost, protože je Božím stvořením a je tedy od člověka neoddělitelná.

Tato důstojnost tak není vázána na kvality či vlastnosti člověka a není spolu s dalšími právy vyhrazena jen těm, kteří jsou schopni důstojnost a práva požadovat. Naopak je darovaná, od základu za ni člověk vděčí – náleží i těm, kteří jsou sociálně slabí, nemocní, zranitelní, či jinak trpící, čímž se také vyjadřuje rovnost všech lidí.¹²¹

¹¹⁷ Srv. MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 86; viz též 2Kor 3,18: „Na odhalené tváři nás všech se zrcadlí slavná zář Páně, a tak jsme proměňováni k jeho obrazu ve stále větší slávě – to vše mocí Ducha Páně.“

¹¹⁸ MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 86.

¹¹⁹ MILFAIT, R., tamtéž, s. 86; srv. také s Podobností o milosrdném Samařanu.

¹²⁰ Srv. MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 82n.

¹²¹ Srv. MILFAIT, R., tamtéž, s. 83.

K takovému nahlížení na důstojnost člověka je ještě další důvod: Ježíš Kristus, jako pravé imago Dei, došel ve svém pozemském příběhu až do krajnosti. Jak už bylo dávno v prorocství Izaiáše sděleno v textu o trpícím služebníkovi (Iz 52,13-53,12), byl nakonec zmařen, byl mučen, znetvořen, zabit. Přesto to nebyl konec, ale situace, do níž Bůh promlouvá svým činem vzkříšení. Bůh se k takto zmařenému Ježíši přiznává a ten je plně rehabilitován¹²². Z toho plyne, že i když je způsob lidského života jakkoli znetvořen, zkreslen, či jakkoli jej mohou utvářet deformující či zraňující sociální i tělesně-emocionální skutečnosti, člověk nemůže být své důstojnosti a dané hlubiny své osoby zbaven.¹²³

Důstojnost v Kristu podle učení církve znamená, že člověk je povolán jako syn ke společenství s Bohem samým a k účasti na jeho blaženosti. V Ježíši Kristu pak spatřuje zjevení tajemství Boha Otce (Ko1,15). Člověk má poznat vznešenost svého povolání, pozdvihnout lidskou přirozenost k vznešené důstojnosti. Ta je bez Boha vážně poškozena a záhady života a smrti, viny a bolesti zůstávají bez řešení, takže lidé nezřídka upadají do beznaděje. Současné pojetí lidských práv, které tvoří základnu současné sociální práce, se zde schází, propojuje. Biblická idea člověka stvořeného k Božímu obrazu je vlastním klíčem k jejich uchopení.¹²⁴

2.2.3. Celistvost (mnohodimenzionalita) člověka

Již tajemství podstaty člověka, v jeho určení být obrazem Boha, nám připomíná, že člověk je také „vztažnost“, která je víc, než jen pozemské tělesné bytí.¹²⁵ I Ježíš při svém pozemském působení – při uzdravování

¹²² Srv. MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 87.

¹²³ Srv. MILFAIT, R., *tamtéž*, s. 87.

¹²⁴ Srv. MILFAIT, R., *tamtéž* s. 350.

¹²⁵ MILFAIT, R., *tamtéž*, s. 78: „Celý člověk a všichni lidé jsou ve svém celistvém a nedělitelném lidském bytí epifanií (sebesdělením, zjevením) Boha.“

nemocných¹²⁶ působí svojí uzdravující mocí na všechny dimenze člověka: tělesnou, psychickou, sociální i duchovní.¹²⁷

V biblickém podání je člověk vždy chápán celostně. Jednotlivé pojmy překládané jako tělo, duše, duch či srdce představují určité aspekty či způsoby jeho života nebo jeho celého.¹²⁸ Setkáváme se zde s několika pojmy: hebrejský pojem *básár* (řecky *sarx*)¹²⁹ se obvykle překládá jako tělo; tělo, které je pomíjivé, křehké, náchylné k hříchu. Pojem *nefeš* (řecky *psyché*)¹³⁰ se překládá jako duše ve smyslu života vázaného na tělo; vyjadřuje živou bytost, která k něčemu směřuje, po něčem touží. *Rúach*¹³¹ (řecky *pneuma*)¹³² vystihuje celého člověka s jeho vlastním smýšlením, chtěním, jeho vitalitu, vědomé prožívání vlastního já. Pojem *léb(áb)* pak vystihuje člověka v jeho nejhlubší dimenzi; vyjadřuje jednotu rozumu, emocí, a vůle, etického i duchovního postoje.¹³³

Biblické pojetí člověka tedy je vždy celistvé; jednotlivé „dimenze“ navzájem prostupují, prolínají, nejsou od sebe oddělitelné. Pozdější tzv. dualismus, který byl silně ovlivněn řeckým myšlením a který vidí duši a hmotu (tělo) člověka ve vzájemném kontrastu, tak tomuto celistvému biblickému pohledu na člověka neodpovídá.

¹²⁶ Např. Lk 8, 26nn; J 5, 1nn.

¹²⁷ Srv. DOLEŽEL, J., *Biblické kořeny sociální práce*, in: MARTINEK, M. a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, s. 35.

¹²⁸ Srv. MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 111.

¹²⁹ *Nový biblický slovník*, s. 140.

¹³⁰ Tamtéž, s. 140.

¹³¹ Podrobně také HELLER, J., *Hlubinné vrty*, s. 167: „Do užšího slovního pole patří především tři výrazy: duch (*rúach*), dýchání (*nšámá*) a život (*chajjim*). První z nich, duch, je původně vanutí, vítr, pohyb. Staří Semité nevnímali vzduch v klidu, nýbrž teprve jeho pohyb. Tento pohyb, van, vítr, se pak stal označením pohybu či akce vůbec. Je možno říci, že termín *rúach* je nejdynamičtější výraz celého Písma. Samozřejmě nadosobní, nedělitelný, neuchopitelný a neovladatelný člověkem. Proto je zvláště vhodným obrazem svrchovaného Boha. Mít ‚ducha‘ je jen (značně nepřesný!) obraz, správně duch má nás a nese nás tam, kam sám chce (...) Proto je *rúach* ve své nadosobnosti protikladem *nefeš*, která je individuální.“

¹³² *Nový biblický slovník*, s. 140.

¹³³ Srv. MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 112.

2.3. Shrnutí

Lásku lze ze strany člověka nahlížet již jako první **impulz z Boží** strany, a to v jeho stvoření. Člověk je výslednicí lásky Stvořitele jako **celistvá a důstojná bytost**. Každý člověk, je-li nahlížen tímto biblickým prizmatem, **vírou**, je vnímán jako neopakovatelný zázrak, k němuž nelze než mít úctu a nechávat se jím i oslovit. V důstojnosti člověka spočívá i důvod jeho **nedotknutelnosti, jedinečnosti**. Patří tedy i tomu, kdo je nositelem jakéhokoliv postižení či újmy: jasným příkladem toho bylo i utrpení Ježíše Krista. **Naděje** nám tak sděluje, že poslední slovo nemá utrpení, ale **Boží zásah obnovy**. Bůh se k trpícím přiznává jako k úctyhodným bytostem, bytostem v celém jejich tajemství jakési neuchopitelnosti, v jejich celistvosti. Celistvost znamená i plnost člověka, tedy včetně rozvíjení i jeho transcendentální dimenze. Tyto skutečnosti, vycházející z **Lásky**, je však možné vidět v její zcela konkrétní podobě – v **milosrdenství, sociální spravedlnosti a solidaritě** mezi lidmi; tak o tom svědčí příběhy starého Izraele. (Dekalog a z něj se odvíjející tehdejší předpisy, s jejich důrazem na zájem o člověka v nouzi, jsou zárodky pojetí sociální spravedlnosti; stejně tak různé skupiny potřebných mají dnes obdobu v pojetí cílových skupin v praxi sociální práce. Láska je demonstrována i na **příkladu Ježíšově** i jeho následovníků. V Hospodinových i Ježíšových činech s člověkem či vůči člověku je přítomna **naděje**, tedy závdavek **eschatologie** v současnosti. Biblické svědectví tak nahlíží na **člověka jako na Boží i Kristův obraz**, člověk má tedy své nejvznešenější **určení, poslání být jeho obrazem**, ale i **pastýřem prostřednictvím lásky, má v Lásce i svůj cíl**. To sdělují **víra s nadějí**.

2.4. Z historického kontextu sociální práce

Již od samotných počátků angažovanosti pro člověka v nouzi – od dob prvotní církve navazující na židovské kořeny, přes starověk, středověk, období reformace, novověk, až po moderní i dnešní dobu je zřejmá její inspirovanost *láskou*¹³⁴ – příklonem člověka k člověku po vzoru Boží lásky. Tuto péči o potřebné zajišťovala nejprve převážně církev. Postupně byla tato církevní služba potřebným nahrazována institucionální a sekulární podobou solidarity. Dnešní podoba sociální práce v západním světě tak navázala na tradici služby církve, posléze i státu. Nicméně sociální práci nelze odříznout od jejích hlubokých duchovních kořenů, od její teologické základny. Dodnes je zřejmá inspirovanost, iniciativnost ze strany těch, jimž není vzdálená biblicky pojatá *láska, víra a naděje*. (Více viz 2.6.1, 2.7.1. a 2.8.)

2.5. Základní charakteristika současné sociální práce¹³⁵

Sociální práce se stala ve 20. století (v západním světě) etablovanou disciplínou, má svá teologická, resp. filosofická východiska, historii, stojí na kodexech, na teoriích lidského chování, metodice práce (s klientem), a je vázána na státní správu¹³⁶. Sociální práce je chápána jako aktivita zaměřená na pomáhání jednotlivcům, skupinám či komunitám dosáhnout či udržet, resp. získat zpět způsobilost k sociálnímu uplatnění. (Pro srovnání je možné uvést i další z používaných definic¹³⁷.) Mimo to jde o pomoc vytvářet pro

¹³⁴ Láskou, která vychází z víry v Boha, i Krista a mající v Něm i naději.

¹³⁵ Sociální práce jako profese v moderním smyslu se v západním světě utvářela zejména po druhé světové válce, u nás však až po skončení éry komunismu, tj. od počátku 90. let 20. Století.

¹³⁶ Srv. NAVRÁTIL, P., Vybrané teorie sociální práce; Současné pojetí a dilemata disciplíny, in: MATOUŠEK, O. a kol., *Základy sociální práce*, s. 189.

¹³⁷ Definice podle Sheafora a Horejsiho, in: MATOUŠEK, O. a kol., *Základy sociální práce*, s. 184 sděluje, že sociální práci se rozumí jednak pomáhat jednotlivcům či

uplatnění jedinců či skupin příznivé (společenské) podmínky.¹³⁸ Profesí je a může být zejména proto, že k jejímu vykonávání je nezbytné předepsané vzdělání, dodržování profesní etiky – (u nás Etický kodex sociálních pracovníků ČR, také Mezinárodní etický kodex sociální práce) a zaštitění a přináležitost k profesní společnosti. V ČR jsou jimi Společnost sociálních pracovníků a Asociace vzdělavatelů v sociální práci. Tato sdružení zejména upravují minimální standardy sociálních služeb, vydávají odborná periodika, usilují o vytváření identity oboru a usilují o zvyšování odborné kvality vzdělávání¹³⁹. Vlastní praxe sociální práce je pak nemyslitelná bez konkrétních vykonavatelů profese – sociálních pracovníků¹⁴⁰. Ti disponují kromě teoretických vědomostí, hodnotové orientace – motivace, také rozličnými přístupy, technikami a metodami za účelem kvalitního výkonu své práce, nejčastěji prostřednictvím sociálních služeb¹⁴¹.

2.5.1. Vymezení sociální práce

Mezinárodní etický kodex sociální práce¹⁴² definuje sociální práci následovně: „*Sociální práce podporuje sociální změnu, řešení problémů v mezilidských vztazích a posílení a osvobození lidí za účelem naplnění*

skupinám (sociálním systémům) zlepšovat jejich sociální fungování a jednak měnit sociální podmínky tak, aby chránily jednotlivce či systémy před potížemi ve fungování. Jinou definici nabízí Navrátil, in: MATOUŠEK, O. a kol., *Základy sociální práce*, s. 184: „Cílem sociální práce je podpora sociálního fungování klienta v situaci, kde je taková potřeba buď skupinově, nebo individuálně vnímána a vyjádřena. Sociální práce se profesionálně zabývá lidskými vztahy v souvislosti s výkonem sociálních rolí.“

¹³⁸ Srv. DOČKAL, J., *Člověk v současném světě*, s. 138.

¹³⁹ Viz www.asvp.org a <http://socialnipracovnici.cz/sekce-socialnich-pracovniku/>; svoje místo zde mají samozřejmě odborné školy, zpravidla vyšší odborné nebo vysoké školy (např. VOŠ Jabok Praha, ETF UK Praha, TF JČU České Budějovice a další).

¹⁴⁰ Zákon o sociálních službách č.108/2006Sb definuje sociálního pracovníka a pracovníka v sociálních službách.

¹⁴¹ Ale i např. prostřednictvím státní správy či ve zdravotnictví.

¹⁴² Viz *Mezinárodní etický kodex sociální práce – principy* přijatý valným shromážděním IFSW, Adelaide, Austrálie, 29.9.-1.10.2004 v překladu M. Nečasové, dostupné na <http://sspcr.xf.cz/EK.html>.

jejich osobního blaha. Užívaje teorií lidského chování a sociálních systémů, sociální práce zasahuje tam, kde se dostávají do kontaktu se svým prostředím. Pro sociální práci jsou klíčové principy lidských práv a společenské spravedlnosti.“¹⁴³ Mezinárodní etický kodex sociální práce mj. zdůrazňuje principy, které zakládají vlastní praxi sociální práce. Tím je princip *lidské důstojnosti* a z ní vyplývající princip *lidských práv*, stejně tak *sociální spravedlnosti*. Více se budeme těmto etickým souvislostem věnovat v kapitole 2.6.

Mezinárodní etický kodex také zavazuje sociálního pracovníka k následujícímu: *sociální pracovníci podporují a chrání fyzickou, duševní, emocionální a duchovní integritu a blaho každého člověka*. To také znamená, že sociální pracovníci respektují a podporují *právo lidí na jejich sebeurčení*, podporují *plné zapojení a účast lidí* využívající jejich služby (participaci) takovými způsoby, *aby mohli dosáhnout zmocnění* ve všech aspektech rozhodování a jednání, které ovlivňují jejich život. Kromě toho *jednají s každým člověkem jako s celostní bytostí*, jelikož se zajímají o celého člověka v rámci jeho rodiny, komunity, společenského i přirozeného prostředí a snaží se o rozpoznání všech aspektů života člověka. Stejně tak se sociální pracovníci *zaměřují na silné stránky jednotlivců, snaží se je identifikovat a rozvinout, čímž podporují jejich zmocnění*. Shrňme-li tyto povinnosti, jsou stěžejními úkoly sociálního pracovníka 1. podpora a ochrana člověka v jeho celistvosti, důstojnosti a podpora při dosahování jeho blaha, 2. podpora jeho autonomie a 3. rozvíjet jeho silné stránky a tak dosahovat jeho zmocnění.

¹⁴³ Český překlad definice sociální práce schválené Mezinárodní federací sociálních pracovníků, dostupn např. na <http://socialnirevue.cz/item/definice-socialni-prace>; srv. také <http://ssper.xf.cz/EK.html>.

2.5.2. Paradigmata, teorie a modely sociální práce

Sociální práce ve své vlastní praxi využívá tři základní paradigmaty (přístupy): reformní (zaměřený na vytváření příznivých podmínek pro život), poradenský (jde o pomoc realizovanou poskytováním informací o dalších zdrojích, zvl. o službách) a terapeutický (zaměřený na zabezpečování psychosociální pohody člověka). Ve své praxi pak využívá mnoho z teorií dalších oborů, zvl. z psychologie, psychiatrie, sociologie, pedagogiky, přírodních věd, z filosofie i teologie. (Jako příklady lze uvést sociálně-psychologické a komunikační modely, antiopresivní přístupy, systemický přístup, přístup orientovaný na úkoly, sociálněekologický přístup, či humanistické a existenciální teorie, např. Rogers se svojí vřelostí a orientací na osobu, Frankl se svým hledáním smyslu, nebo antiopresivní teorie, která má velmi blízko k teologii osvobození, konečně také pastorační model – viz kapitola 2.7.1). Specifikum sociální práce přitom tkví ve schopnosti využívat a integrovat tyto různorodé poznatky ve snaze pomáhat lidem v nouzi jakožto hodnotným lidským bytostem.¹⁴⁴ Sociální práce se realizuje ve třech základních modelech co do formy: jako individuální (případová), skupinová a jako komunitní sociální práce.

2.5.3. Další důležité předpisy pro sociální práci v ČR

Z dalších důležitých předpisů pro sociálního pracovníka zmíním na tomto místě *Etický kodex sociálních pracovníků ČR (kodex)*. Kodex zdůrazňuje pro sociální práci za stěžejní principy lidských práv a sociální spravedlnosti.¹⁴⁵ Sociální pracovník má své povinnosti v rámci několika

¹⁴⁴ Srv. NAVRÁTIL, P., *Úvod do teorií a metod sociální práce*, s. 14.

¹⁴⁵ (Odkazuje se přitom zvláště na Všeobecnou deklaraci lidských práv, Chartu lidských práv Spojených národů, dále např. na Listinu základních práv a svobod a další.)

okruhů, či vztahů: vůči klientovi, zaměstnavateli, kolegům, i společnosti. Pro naše účely zmíním zejména okruh povinností vůči klientovi: pracovník ctí jedinečnost každého člověka, nediskriminaci, právo na seberealizaci každého jedince. Pracovník je přitom povinen využívat na maximální úrovni svých znalostí, dovedností a zkušeností. S člověkem jedná jako s celostní bytostí, zajímá se o něj v rámci jeho bližšího i širšího okolí, usiluje o rozpoznání všech aspektů života člověka, podporuje jeho zmocnění. Chrání jeho právo na soukromí a důvěrnost, podporuje jej ve využívání dalších služeb a zdrojů, podporuje klienta při hledání možností jeho zapojení do procesu řešení jeho problémů, je si také vědom svých profesních omezení.

Pro sociální služby, tj. významnou oblast praxe sociální práce, je důležitým předpisem Zákon o sociálních službách¹⁴⁶ a dále Standardy kvality sociálních služeb¹⁴⁷. Jde o měřitelná kritéria pro poskytovatele sociálních služeb, která se týkají zabezpečení podmínek ve službě, povahy vztahu mezi uživateli a pracovníky. Dále určují, aby byla zabezpečena a chráněna práva a důstojnost uživatelů a naplňovány principy individuálního poskytování služby.¹⁴⁸

2.6. Z etických souvislostí dle Mezinárodního etického kodexu sociální práce

Sociální práci si nelze představit bez jejího etického ukotvení. Pro sociální práci a tedy pro praxi sociálního pracovníka je významným východiskem i vodítkem již zmíněný Mezinárodní etický kodex sociální práce.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Zákon o sociálních službách č.108/2006Sb.

¹⁴⁷ Viz vyhláška MPSV č. 505/2006 Sb v platném znění.

¹⁴⁸ *Standardy kvality sociálních služeb, Příručka pro uživatele*, dostupné na www.mpsv.cz. Viz také Vyhláška MPSV č. 505/2006 Sb.

¹⁴⁹ Viz *Mezinárodní etický kodex sociální práce – principy* přijatý valným shromážděním IFSW, Adelaide, Austrálie, 29.9.–1.10.2004 v překladu M. Nečasové, dostupné na <http://sspcr.xf.cz/EK.html>.

Povšimneme si nyní jeho důrazu na respekt k hodnotě a důstojnosti člověka a s ní úzce související důraz na povinnost sociálního pracovníka ctít lidská práva. Tedy čelit v zájmu společnosti obecně i v zájmu lidí, s nimiž pracuje, jakékoli formě diskriminace, a pracovat na základě společenské solidarity, spravedlnosti a rovnosti. Tyto etické principy budeme opět sledovat na základě biblického svědectví.

2.6.1. Z teologickoetické argumentace lidské důstojnosti a lidských práv

Lidskou důstojnost na základě biblického pojetí jsme sledovali v kapitole 2.2.2. Jen krátce v souhrnu: člověk je stvořen, aby byl Božím obrazem a správcem celého stvoření. Toto božské určení a povaha člověka je nazýváno důstojností, mající svůj původ i dovršení v Bohu. Jde o jakousi danost, obdarovanost.¹⁵⁰ *Lidskou důstojnost* pak lze konkrétně rozkrývat jako základ pro nárok ji rozvíjet a vidět ji i praktikovat v její hloubce i šířce. Tento nárok rozvíjet její potenciál nazýváme dnes *lidskými právy*.¹⁵¹

Důstojnost člověka je však také možné pojmout z hlediska filosofického. „Při tvorbě Všeobecné deklarace lidských práv (1948), která odpovídala na hrůzné činy nacistické ideologie, navrhovaly dva zúčastněné státy, aby se zapsala jako pojetí člověka idea člověka stvořeného k Božímu obrazu a podobenství. Zástupci ostatních států nesouhlasili, přičemž argumentovali tím, že takový obraz člověka všichni nevyznávají a nemohl by pro ně být závazný. Proto se zvolil nenáboženský výraz lidská důstojnost, který se vzal z filosofické tradice. Nikdo se nemohl cítit být vyloučeným a zase vyznavači žido-křesťanské ideje člověka stvořeného k Božímu obrazu a podobenství či člověka místodržitele Boha na zemi, abychom nezapomínali na muslimy, se mohli přidat, když pro lidsko-právní pojem lidské důstojnosti spatřují nejhlubší kořeny či impulsy ve svém pojetí člověka stvořeného k Božímu obrazu a podobenství.“¹⁵²

¹⁵⁰ Srv. MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 350.

¹⁵¹ Srv. MILFAIT, R., tamtéž, s. 352: „Lidská důstojnost se označuje za základ a cíl lidských práv, která ji konkretizují a dávají jí obsah.“

¹⁵² MILFAIT, R., tamtéž, s. 266.

Tato „práva“ obsahují v sobě nedílně i základní závazek – povinnost tento důstojný život chránit. To je v biblickém pojetí vyjádřeno např. již v Dekalogu, i v přikázání lásky (podrobněji kapitoly 1.3.3. a 2.1.1.1). Jde o vyváženě zodpovědné vztahy k Bohu, bližnímu i sobě.¹⁵³ Zde se navazuje v biblickém smyslu i na pojetí *imago Christi*. (Viz kapitolku 2.2.1.)

Lidská práva lze řadit jak do oblasti etiky, morálky, ale i práva a politiky. (Není cílem této práce se jim po právně – politické stránce věnovat, pouze poukázat na souvislost.) K jejich základním charakteristikám¹⁵⁴ patří *univerzalita*, *rovnost* tj. mají nediskriminační povahu, *vrozenost* (neoddělitelnost od člověka jako takového), *nezadatelnost* (nijak se nepřidělují, neodebírají, nepropůjčují, neztrácejí), *nedílnost a vzájemná podmíněnost* (jsou vzájemně buď komplementární nebo v jistém napětí, tak v příp. pojetí svobody a zodpovědnosti). Jsou *předstátní* a *předpozitivní* (předcházejí státnímu právu, jsou měřítkem práva pozitivního (tj. sepsaného). Proto pokud se v rámci toho kterého státu implementují do právního systému (jsou-li např. součástí ústav), stávají se *pozitivně-právními*. Z toho plyne legální nárok jednotlivce či skupiny na jejich respektování, ochranu a zajištění. Jsou také měřítkem pro spravedlnost pozit. práva a legitimitu politického vládnutí.¹⁵⁵

Lidská důstojnost a práva jsou tedy normativním orientačním bodem pro sociální práci. Znamená to především *úctu k individuálnímu určení každého člověka*, ten je vnímán jako subjekt svobodného *sebeurčení* (autonomie) a svobodného *spolurozhodování*, a to bez manipulace, lámání vůle.¹⁵⁶ To znamená jednak realistické pojetí člověka v jeho jedinečnosti, autonomii, k sebeurčení, ale *i ve vztazích*. Sociální inkluze poskytuje prostor a oporu pro osobní *utváření života s jeho životními potřebami*, ale i zranitelností, strachem, konečností, zkušeností utrpení, i schopností zraňovat.¹⁵⁷ Avšak

¹⁵³ Srv. MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 352; také lze připomenout starozákonní tradici proroků: ti potvrzovali a připomínali platnost Zákona a zastávají se práv chudých, vdov a sirotků – srv. MILFAIT, R., *tamtéž*, s. 307 a 353.

¹⁵⁴ Blíže viz MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 309nn.

¹⁵⁵ Srv. MILFAIT, R., *tamtéž*, s. 313n.

¹⁵⁶ Srv. MILFAIT, R., *tamtéž*, s. 309.

¹⁵⁷ Srv. MILFAIT, R., *Teologická etika*, s. 310.

tou hlubší dimenzí v chápání lidské důstojnosti a tím i v jeho nároku ji všemožně rozvíjet je pohled na člověka jako na jistý druh božího tajemství, které není lidskými prostředky uchopitelný, a proto znamená nedotknutelnost, nedisponovatelnost, ale naopak ochranu, rozvoj, zmocňování.

Jestliže jsou lidská práva univerzální, nedílná, vzájemně závislá, vzájemně podmíněná, a zahrnují-li v sobě *povinnost ctít právo na život každého* (opět připomeňme, že k tomuž vyzýval výše zmíněný Dekalog¹⁵⁸), doplňují se v *naplňování společného cíle, tj. v utváření svobodného sociálního řádu*, který odpovídá lidské důstojnosti a tedy *principům spravedlnosti, rovnosti a solidarity*. A to je druhý apel vyplývající z biblického chápání důstojnosti člověka. Tento rozměr je zřetelně představen právě v evangeliu¹⁵⁹. Příkladem této opce pro druhé, znevýhodněné, odstraňování jejich utrpení, hájení jejich práv je výše zmiňované Ježíšovo podobenství o milosrdném Samařanovi. Z toho plyne společný závazek učit se vnímat vlastní jednání i jednání celku, struktury instituce z pohledu trpících.¹⁶⁰ Tedy, sociální spravedlnost v nejhlubším pojetí židovsko-křesťanské tradice má svůj dopad na soužití ve společnosti¹⁶¹.

Jako shrnutí této argumentace si dovoluji ocitovat Stephanii Bohlen: „Aplikace termínu důstojnost obecně na všechny lidi a také spojení požadavku spravedlnosti s přiblížením se těm, kteří jsou postiženi vyřazením ze společnosti, jsou významné aspekty v sebechápání sociální práce, pokud má funkci zasazovat se o základní práva lidí. (...) tzv. pojetí důstojnosti, (...) také sociální spravedlnosti ve svých hlubokých dimenzích nelze chápat ani

¹⁵⁸ Srv. MILFAIT, R., tamtéž, např. s. 157n.

¹⁵⁹ Srv. MILFAIT, R., tamtéž, s. 344.

¹⁶⁰ Srv. MILFAIT, R., tamtéž, s. 354.

¹⁶¹ Srv. BOHLEN, S., Teologie a sociální práce – podněty pro dialog, in: OPATRŇY, M.; LEHNER, M. a kol., *Teorie a praxe chaitativní práce*, s. 33.

z antické filosofie, ani pouze z osvícenství. Mají mnohem spíše své kořeny v židovské víře v Boha, stvořitele člověka, který je obhájcem lidí, které lze nazvat chudými. Židovská víra se tak ukazuje jako hluboká dimenze sociální práce. Kdo však chce teologii jako vědu víry vyloučit ze vztažných věd relevantních pro sociální práci, odřezává se sám od svých kořenů a deformuje si tak cestu k sebechápání, které sahá až tam.¹⁶²

2.7. Z mezioborových souvislostí sociální práce

Vzhledem k tomu, že v sociální práci jde především o práci s člověkem (či skupinou lidí), integruje v sobě poznatky dalších disciplín s ohledem na svůj úkol či zaměření.¹⁶³ Považujeme-li člověka za biologicko-, psychologicko-, sociálně-, spirituální jednotu¹⁶⁴, a má-li sociální pracovník dle etických kodexů dbát o blaho člověka ve všech jeho dimenzích, pak se nevyhne potřebě znalostí z více oborů, (filosofie, psychologie, medicíny, pedagogiky, sociologie aj.). Nyní se krátce zaměříme na vztah sociální práce a pastorální teologie.

2.7.1. Pastýřská péče jako inspirace a přístup v sociální práci

Pastorační či pastýřská péče, která má svoje kořeny v biblickém svědectví (viz 1.3.2.) je primárně uplatňována v rámci duchovní pastýřské péče v církvi. Sociální práce má však taktéž zájem o člověka, a to v jeho celistvosti. Proto Alois Kříšťan píše: „Pastoraci chápeme jako soubor činností, jejichž cílem je podpora kvality života člověka ve všech jeho dimenzích a které mají svá východiska či motivaci v evangeliu (...) všímá si především životních

¹⁶² BOHLEN, S., Teologie a sociální práce – podněty pro dialog, in: OPATRŇY, M.; LEHNER, M., *Teorie a praxe charitativní práce*, s. 33.

¹⁶³ Srv. NAVRÁTIL, P., *Úvod do teorií a metod sociální práce*, s. 14.

¹⁶⁴ Srv. např. KŘIŠŤAN, A., *Praktická teologie, pastorece a sociální práce – mezioborové souvislosti*, in: MARTINEK, M. a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, s. 22.

situaci člověka, ty pak (...) promýšlí ve snaze člověku pomoci, (...) nabídnout a poskytnout náměty k jednání, k rozhodování (...)“¹⁶⁵

René Milfait uvádí, že pastorační péči lze chápat v jejím rozšířeném pojetí, a to ve smyslu jednání s člověkem, u kterého respektujeme jeho jedinečnost, *přístupujeme* k němu z pozice věřících křesťanů, doprovázíme ho v jeho obtížích, nemoci, utrpení či umírání a tím mu pomáháme k lidsky důstojnému zvládnutí jeho životní situace, včetně smrti, a to na jemu dostupné úrovni víry s perspektivou jejího možného dalšího vývoje¹⁶⁶. Tak pastýřský aspekt péče o člověka proniká z čistě duchovního pojetí na poli církve i do oblasti sociální práce. K témuž se vyjadřuje následovně také Ondřej Fischer: „Jedním z podstatných rysů (...) je pastýř, který sleduje dosažení toho nejlepšího pro své ovce“¹⁶⁷. V sociální práci se může ona pastýřskost uplatňovat výrazněji zejména v individuální a dlouhodobé práci s klientem.¹⁶⁸

Dochází tedy k prolínání obou disciplín, tj. sociální práce a teologie. Obě si tak mohou pomáhat vzájemně naplňovat své cíle. Alois Kříšťan píše: „Vzhledem k tajemné jednotě, kterou člověk tvoří, pak nakonec přes veškerou snahu ani nerozlišíme, zda pastorační práce pomohla člověku v jeho sociálním fungování anebo práce sociálního pracovníka mu umožnila otevření se transcendentnu.“¹⁶⁹

Svoji pozitivní roli v této souvislosti hrají fakulty, a to zejména teologické, či další vzdělávací instituce, při přípravě sociálních pracovníků k výkonu jejich profese.

¹⁶⁵ KŘIŠŤAN, A., Praktická teologie, pastorační péče a sociální práce – mezioborové souvislosti. In: MARTINEK, M. a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, s. 25.

¹⁶⁶ Srv. MILFAIT, R., Společné etické základy pastorační a sociální práce, in: FISCHER, O.; MILFAIT, R. a kol., *Etika pro sociální práci*, s. 153n.

¹⁶⁷ FISCHER, O., Sociální práce může mít pastorační rozměr nejen v oblasti vztahu ke klientům in *Sociální práce 4/2008*, s. 51.

¹⁶⁸ Srv. FISCHER, O., tamtéž, s. 53.

¹⁶⁹ KŘIŠŤAN, A., Praktická teologie, pastorační péče a sociální práce – mezioborové souvislosti, in: MARTINEK, M., a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, s. 23.

2.8. Víra, naděje, láska – motivace a zdroj síly sociálního pracovníka

Sociální pracovník, který osobně přijímá jako svůj nejnvtřnější motiv ke své práci výzvy k službě druhým Hospodinův i Kristův apel milovat druhého, a zároveň je jeho osobní základnou život ve víře a naději, má takto dobrý důvod je přiřadit či předřadit svému profesnímu zájmu, profesní etice a vlastní praxi. Tyto motivy i síly pramenící z osobní víry, naděje i lásky je možné také pojmout jako součást pastýřského přístupu (viz 2.7.1.). V této souvislosti uvedu několik citací:

„Sociální pracovník, jemuž záleží na důstojnosti potřebného a jeho osvobození k životu v plnosti, se podobá Kristu, neboť na sebe bere jeho způsob existence.“¹⁷⁰ Cílem křesťansky motivované sociální práce je člověk jako člověk. Sociální práce – pojatá jako služba lásky je (...) inspirována Božím slovem a obohacena o osobní víru toho, kdo ji vykonává.¹⁷¹

René Milfait uvádí, že tento motiv přináší sociální práci specifický rys, a tím je ztotožnění se učedníků Ježíše Krista s lidmi, resp. s jejich radostmi a nadějemi, s jejich dobrým, poctivým, pravdivým dílem v různých oblastech osobního i společenského života, také s jejich bolestmi, úzkostmi, strachy, nouzí či jakýmkoli utrpením.¹⁷²

Michal Opatrný píše: „ (...) Láska pomáhajícího, (...) její praktická podoba např. v dobře prováděné pracovní činnosti sociálního pracovníka, je také odkazem, resp. svědectvím, že i klient je milován a doprovázen především Bohem.“¹⁷³ S. Bohlen se v kapitole „Víra jako důvod motivace

¹⁷⁰ DOLEŽEL, J., Co dělá sociální práci křesťanskou? In: OPATRNÝ, M.; LEHNER, M. a kol., *Teorie a praxe charitativní práce*, s. 25.

¹⁷¹ Srv. DOLEŽEL, J. in: OPATRNÝ, M.; LEHNER, M a kol. tamtéž, s. 27.

¹⁷² Srv. MILFAIT, R., Společné etické základy pastorační a sociální práce, in: FISCHER, O.; MILFAIT, R. a kol., *Etika pro sociální práci*, s. 155.

¹⁷³ OPATRNÝ, M., Charitativní práce: interakce sociální práce a diakonie, in: OPATRNÝ, M.; LEHNER, M. a kol., *Teorie a praxe charitativní práce*, s. 45.

pro sociální práci¹⁷⁴ vyjadřuje v těchto souvislostech takto: „Tam, kde my lidé jednáme proto, aby bylo dosaženo dobra, doufáme, že má smysl něco takového dělat. Tím se ukazujeme i my sami jako bytosti, pro které je doufání konstitutivní. Víra odpovídá na doufání lidí příslibem smyslu. Neboť křesťanská víra se může odvolávat na příslib, že tam, kde lidé chtějí dobro a jednají se zřetelem na dobro, nemá ztroskotání poslední slovo. Kde teologie vyjadřuje křesťanskou víru, dává lidské naději základ. Také tento impulz může mít význam pro naši společnost a pro sociální práci (...)“¹⁷⁵

Je třeba poukázat ještě na jednu souvislost. Sociální práce, která vychází z biblických motivů a vidí jejich plody v moderně pojeté profesi, v kodexech, přístupech atd., nemusí tyto nutně chápat jako „majetek“ pouze věřícího sociálního pracovníka. Svojí prací může sociální pracovník, který se neřadí uvědoměle ke křesťanské tradici, odkazovat na Boha, jeho lásku a zájem o člověka přehlíženého, o člověka v nouzi.¹⁷⁶ Pro něj mohou být biblické formulace méně srozumitelné, a tak raději hovoří o lidskosti, či humanitě. Zdrojem lásky k bližnímu je u věřícího Bůh, u nevěřícího svědomí, skrze něž k němu Bůh promlouvá. Avšak láska k bližnímu proměňovaná či používaná v profesi sociálního pracovníka je na rozdíl od sociálního pracovníka nevěřícího v tom, že výslovně vyjadřuje, že pomáhající vztah má svůj základ a původ v Bohu a na Boha i odkazuje.¹⁷⁷

Vedle motivace je pro sociálního pracovníka osobní víra s nadějí také významným *zdrojem síly*. V první kapitole jsme se zabývali biblickým pojetím víry i naděje. Připomeňme si, že víra je zakotvení mimo sebe sama, otevřeností pro nové impulzy a také schopností reagovat na ně, na Boží povolání, řeč. Věřící pracovník *naslouchá slovům Boha* – v Písmu¹⁷⁸, i skrze svědectví dalších jeho svědků. A v *modlitbě* se k Bohu *obrací s prosbou* o

¹⁷⁴ BOHLEN, S., Teologie a sociální práce – podněty pro dialog, in: OPATRŇY, M.; LEHNER, M. a kol., *Teorie a praxe charitativní práce*, s. 33n.

¹⁷⁵ BOHLEN, S., tamtéž, s. 33.

¹⁷⁶ Někdy je podkladem pro toto pojetí novozákonní text Mt 25, 31-46.

¹⁷⁷ Srv. OPATRŇY, M., Charitativní práce: interakce sociální práce a diakonie, in: OPATRŇY, M.; LEHNER, M. a kol., *Teorie a praxe charitativní práce*, s. 45.

¹⁷⁸ Např. J 15,5-8; Ř 8,26-28; Ef 6,10; Ž 23.

novou sílu, moudrost, povzbuzení.¹⁷⁹ Takto posilovaná víra hledá pro sebe i pro druhé povzbuzení i smysl někdy málo pochopitelných způsobů božího jednání v našich životech. Přiznává, že jsme jako lidé příliš malí na to, abychom rozuměli těžko srozumitelným činům Božím, abychom dohlédli až tam, kam vidí jen Bůh. Zde se stýká *s nadějí*: ví, že ani jakékoliv lidsky viděno neštěstí či tragédie není koncem. Naopak, je výzvou a možností nového začátku. *Dává sílu k přežití, k unesení těžko snesitelného, k trpělivosti*. Je skrytou *jistotou v dobré vyústění*, které je připraveno Někým silnějším, než jsem já sám. A toto přesvědčení se pak v konkrétních činech opravdové *agapé* stává *svědectvím*. Nakonec nelze opominout i *nutnost lásky k sobě sama*, jakožto předpokladu¹⁸⁰ činné lásky k druhým („...miluj bližního jako sebe.“) – (více viz 3.3.3.2.).

2.9. Shrnutí

Pokusíme se nyní shrnout to, co vypovídají výše uvedené tři kapitolky (2.6., 2.7. a 2.8.) o podnětech lásky, víry, naděje pro sociální práci. Láska je implementována do etických základů této profese, a to jako závazek či povinnost **jednat s člověkem jako důstojnou bytostí**, kterážto je dána láskyplným stvořitelským aktem **v podobě tajemství člověka v celé jeho bohatosti, celistvosti a potenciálu**. Láska je však také vyžadována jako **povinnost přiznávat tuto důstojnost každému bez výjimky v rámci společnosti, a to ve formě spravedlnosti, rovných lidských práv a solidarity**.

¹⁷⁹ Příkladem je sám Ježíš např. Mk 1,35.

¹⁸⁰ Srv. MILFAIT, R., příspěvek na konferenci Sociální práce a teologie – 20 let dialogu, ve dnech 11. – 12. 4. 2013, Jabok a ETF UK Praha, nepublikovaný text.

Lásku, jakožto výraz osobní víry a naděje lze chápat jako podobu přístupu, konkrétně **pastýřského přístupu k člověku, tj. zájmu o jeho situaci nouze a snahu hledat komplexní řešení.**

A konečně **láska, víra i naděje** jsou devizou v **motivaci sociálního pracovníka a svědectvím víry** jako odkazu k určení a smyslu života člověka v Bohu i poukazem k mimo-lidské naději; víra a naděje jsou pro pracovníka osobně zdrojem **síly** čelit těžkostem, pracovník Bohu naslouchá a skrze důvěrnou modlitbu také předkládá sebe i člověka v nouzi Bohu.

3. Sociální práce se seniory trpícími demencí

V následující kapitole nejprve nahlédneme na sociální práci se seniory obecně, všimneme si toho, co stárnutí a stáří s sebou přináší, jeho problémy i výzvy. V další části se budeme podrobněji zabývat demencí. Dnes pojem demence často nahrazuje sousloví „poruchy paměti a orientace“, resp. „kognitivní porucha“. Již tento posun v slovní formulaci je důkazem toho, že na takto trpící je nutno pohlížet jako na lidi hodné důstojnosti, nikoliv jako na jakkoli stigmatizované – „onálepkované“ jedince. Důležitou kapitolkou bude situace člověka trpícího některou¹⁸¹ z forem poruch paměti a orientace, a to jak z vnějšího pohledu, tak z hlediska jeho prožívání. Velmi důležité, a pro sociální práci nanejvýš důležité, je u člověka s tímto postižením určit, jaké má potřeby. Ty jsou popsány dosti zevrubně. Na tomto základě pak je možné založit i rozvíjet vlastní praxi sociální práce, kterou provádí sociální pracovník¹⁸².

3.1. Nejvýznamnější aspekty stáří a principy sociální práce se seniory

Nejvýznamnější aspekty stáří. Stáří je posledním ontogenetickým obdobím v životě člověka, přičemž *stárnutí* je proces, v rámci kterého se objevují v jednotlivých orgánech na všech úrovních specifické degenerativní, morfologické a funkční *změny*. Obvykle rozlišujeme stáří kalendářní,

¹⁸¹ Viz kap. 3.2.1. a 3.2.2.

¹⁸² Na tomto místě chci upozornit, že pro účely této práce nebude rozlišován sociální pracovník a pracovník v sociálních službách, jak je definován v Zákoně o sociálních službách č. 108/2006Sb. A to zejména proto, že práce s lidmi trpícími demencí je práce týmová, ačkoli bývá individualizovaná, či realizovaná ve skupině, a také to, že pro oba typy pozic je znalost situace – v tomto případě klienta – stejně nezbytná. Pro zjednodušení tedy bude relevantní i pojem pracovník, resp. pečující.

biologické a sociální.¹⁸³ Kalendární je určeno počtem let, sociální stáří se týká změny v sociálních rolích a potřebách, změny v životním stylu a ekonomického zajištění. Konečně biologické stáří označuje konkrétní míru involučních změn u daného jedince, přičemž tyto změny jsou velmi individuální.¹⁸⁴

Lidské *potřeby*, (více v kapitole 3.3.1.3.) zůstávají zachovány i v pokročilém věku. Jaro Křivohlavý ve své knize *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie*¹⁸⁵ uvádí známou Maslowovu hierarchii potřeb každého člověka: 1. základní biologické a fyziologické potřeby, 2. potřebu zajištění bezpečí, 3. potřebu blízkého sociálního kontaktu, 4. potřebu kladného sebehodnocení a úcty prokazované druhými lidmi, 5. potřebu sebeprojevení, seberealizace či sebeaktualizace, 6. odpovědi na otázky po smyslu života – spirituální potřeby.

Stáří má však také své výzvy. Je tedy také, stejně jako každé z předchozích období života, obdobím dozrávání.

Procesem celoživotního zrání, zvl. z hlediska psychologického, konkrétněji psychosociálního vývoje, se zabýval koncem minulého století E. Erikson. Vycházel z pojetí života jakožto osmi etap zrání osobnosti člověka, přičemž v každé životní fázi dochází ke střetu vnitřního zrání versus sociálních požadavků či norem, které jsou na jedince v daném věku kladeny z vnějšku. Dojde-li ke zvládnutí toho kterého konfliktu, dochází k získání jisté ctnosti. V případě poslední životní fáze je to moudrost ve smyslu vděčnosti za prožitý život, za naplnění života. Pokud však ke zvládnutí konfliktů spojených se stářím, ke zcelení (uzavření) celého dosavadního života nedojde, pak člověk propadá zoufalství. V procesu „zintegrovávání“ jde také o dosažení harmonie dosavadních postojů, jde o propojení systému významů. Tato

¹⁸³ Za počátek stáří se obvykle považuje věk 65 let, avšak až věk 75 let je tzv. uzlový ontogenetický bod; dle WHO se za rané stáří považuje věk 60–74 let, vlastní stáří od 75 do 89 let a nad 90 let jde o dlouhověkost, viz OPATRŇY, M. a MOTLOVÁ, L., *Senioři*: in MARTINEK a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky* s. 93.

¹⁸⁴ Srv. OPATRŇY, M.; MOTLOVÁ, L., in MARTINEK, M., a kol., *tamtéž*, s. 93.

¹⁸⁵ KŘIVOHLAVÝ, J., *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie*, s. 73.

potřeba zcelení tak přechází vlastně i v potřebu dosažení harmonie, která přesahuje člověka a směřuje ke kosmické realitě, transcenci.¹⁸⁶

Hlavním kýženým *ziskem* posledního období života je integrita osobnosti, zcelení prožitého a stále ještě prožívaného života, jeho završení, pocit z jeho smysluplného naplnění a vděčnost za něj, získání životní moudrosti.

Sociální práce se seniory obecně. Potřeba sociální práce se seniory obecně se objevuje tehdy, nastává-li pro seniora situace ohrožení. Tou může být např. hrozba izolace osaměle žijícího starého člověka, jeho vysoké stáří (nad 80 let věku), je-li propuštěn z nemocnice, je dlouhodobě nemocný a léčí se doma, jeho křehkost a zmatenost, trpí-li demencí či depresí, situace seniorů přijatých do institucí a žijících v nich, seniorů žijících v chudých čtvrtích, v hygienicky problematických bytech, jakkoli izolovaných, vystavených špatnému zacházení, ponižování a segregaci.¹⁸⁷ „Sociální práce se tedy soustřeďuje do oblasti péče o ty seniory, jejichž zdravotní stav je spojen s poklesem funkčních schopností a soběstačnosti. Limity se mohou dotýkat hybnosti, smyslového vnímání i jiných kognitivních funkcí. Omezují člověka v jeho schopnosti uspokojovat své každodenní potřeby a naplňovat plány, udržovat kontrolu nad svým životem v míře, na jakou byl zvyklý. Tím se významně snižuje kvalita jeho života. Bariéry v uskutečňování životních úkolů mohou však být i psychologické a sociální, „neschopnost“ v jedné oblasti může vyvolat „neschopnost“ v jiné oblasti – rozvíjí se spirála neschopností nebo naučená neschopnost. Smyslem sociální práce se seniory je pak pomoci starému člověku vyjít ven z tohoto bludného kruhu „nezvládnutí“.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Srv. KŘIVOHLAVÝ, J., *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie*, s. 75.

¹⁸⁷ Srv. JANEČKOVÁ, H., Sociální práce se starými lidmi, in: MATOUŠEK, O.; KOLÁČKOVÁ, J.; KODYMOVÁ, P., *Sociální práce v praxi*, s. 163.

¹⁸⁸ JANEČKOVÁ, H., tamtéž, s. 163n.

Základem sociální práce se starými lidmi je práce se vztahem a důvěrou, vytvoření pocitu bezpečí a jistoty, které patří k jejich nejzákladnějším potřebám. Sociální pracovník bývá v mnoha případech jediným prostředníkem kontaktu seniora s vnějším světem, skrze nějž může vyjádřit svoji vůli, s jeho podporou se může rozhodovat a udržet si kontrolu nad svým životem.¹⁸⁹ Úloha sociálního pracovníka: svým komplexním přístupem, schopností propojovat hlediska různých disciplín a koordinovat činnosti těch, kdo jsou v pomoci zapojeni, může výrazně přispět k zajištění kvalitní péče o starého člověka, k využití všech zdrojů navazujících na jeho dosavadní život i k jeho aktivizaci.¹⁹⁰

3.2. Sociální práce se seniory s demencí ¹⁹¹

3.2.1. Charakteristika syndromu demence a její nejčastější formy

Syndrom demence výstižně popisují R. Jiráček a F. Koukolík: „Demence je skupina duševních poruch, jejichž nejzákladnější charakteristický rys je získaný podstatný úbytek kognitivních funkcí, především paměti a intelektu, jako důsledek určitého onemocnění mozku. Demence je syndrom, který zahrnuje různé symptomy, a to nejen z oblasti kognitivních funkcí. Výsledkem je pak celková degradace duševních činností postiženého, ubývající schopnosti běžných denních aktivit, nakonec ztráta schopností samostatné existence.“¹⁹²

Demence, kterou trpí senioři, má několik forem, přičemž nejčastější z nich je *Alzheimerova choroba* (ACH). Při ní dochází k degenerativním procesům v

¹⁸⁹ Srv. JANEČKOVÁ, H., Sociální práce se starými lidmi, in: MATOUŠEK, O.; KOLÁČKOVÁ, J.; KODYMOVÁ, P., *Sociální práce v praxi*, s. 164.

¹⁹⁰ Srv. JANEČKOVÁ, H., tamtéž, s. 165.

¹⁹¹ Namísto pojmu „*demence*“ se užívá také souloví „poruchy paměti a orientace“, nebo „kognitivní porucha“.

¹⁹² In: HOLMEROVÁ, I., JAROLÍMOVÁ, E., SUCHÁ, J. a kol., *Péče o pacienty s kognitivní poruchou*, s. 9.

mozkové tkáni. (V mozku dochází ke zničení určitých buněk a jejich spojení, tzv. synapsí; vedle tohoto procesu se také v mozku nemocných vytvářejí tzv. plaky, které obsahují amyloid, který nadále ničí mozkové buňky)¹⁹³. Ta se v čisté formě vyskytuje u 55 procent lidí trpících demencí. Dalšími z forem jsou tzv. *vaskulární demence*, (zde se jedná o demenci vyvíjející se z mnoha malých mozkových infarktů, jež způsobují přerušení zásobování kyslíkem v různých částech mozku, v jejímž důsledku jde o erozi mozkové tkáně)¹⁹⁴, tou trpí 15 procent pacientů, a její nejznámější formou je multiinfarktová demence (MID). Dále jsou to *Parkinsonova choroba*, *Pickova choroba* a další.¹⁹⁵ Ne vždy jde u pacientů trpících demencí o čistou formu jedné z chorob, často se kombinuje ACH s vaskulární demencí (MID). Také vývoj dvou prvních forem demence se od sebe mírně odlišuje: zatímco Alzheimerova choroba se vyvíjí postupně, a to způsobem, který by se dal přirovnat k sestupu po mírném svahu, vedle toho pacienti s MID si uvědomují účinky své nemoci delší dobu, jakoby sestupovali po schodišti: dva kroky dolů, pak jeden zpátky atd.¹⁹⁶ Nicméně počítá-li se, že 55 procent pacientů s demencí má čistou formu ACH a 15 procent má kombinaci obou forem demence, znamená to tedy, že zhruba 70 procent všech pacientů s demencí trpí ACH.¹⁹⁷

3.2.2. Fáze a četnost výskytu demence (ACH)

Fáze demence. Jednotlivá stadia demence, zvl. Alzheimerovy choroby, poměrně zevrubně popisuje ve své knize MUDr. Iva Holmerová se

¹⁹³ Srv. HOLMEROVÁ, I.; JAROLÍMOVÁ, E; SUCHÁ, J. a kol., *Péče o pacienty s kognitivní poruchou*, s. 38.

¹⁹⁴ Srv. BUIJSSEN, H., *Demence*, s. 15.

¹⁹⁵ Srv. BUIJSSEN, H., *tamtéž*, s. 15.

¹⁹⁶ Srv. BUIJSSEN, H., *tamtéž*, s. 16.

¹⁹⁷ Srv. BUIJSSEN, H., *tamtéž*, s. 15.

spoluautorkami¹⁹⁸. Z jejího spisu je zde shrnuto následující¹⁹⁹ a doplněno o poznatky z příručky *Na pomoc pečujícím rodinám*²⁰⁰.

První stadium je stadium mírné demence. Pacient je schopen žít téměř samostatně, je soběstačný, avšak potřebuje návody, připomínky apod. V tomto stadiu je schopen dobře komunikovat, vyjadřovat svá přání a potřeby, i když se zhoršuje vyjadřování. Nejvýznamnějšími příznaky jsou zejména poruchy paměti, především krátkodobé. Přidružuje se však i porucha řeči, a to při hledání správných výrazů pro to které sdělení. Zhoršena je orientace v prostoru, především v neznámém prostředí. Dotyčný také mívá problémy s ovládním nových přístrojů. Snížena bývá i schopnost soustředění, mohou se objevit poruchy chování a sociálních funkcí. Jsou to zejména potíže s rozhodováním, také ztráta iniciativy či motivace, ztráta zájmu o koníčky a oblíbené činnosti. Může se objevit depresivní nálada, apatie nebo agrese. Kontrola nad dotyčným však nemusí být trvalá.

Druhé stadium – středně těžká demence. Toto stadium je charakteristické již nepřetržitou potřebou dohledu a dopomoci dotyčnému při jeho sebeobsluze. Dotyčný senior není schopen vést samostatný život, není schopen vařit, uklízet, nakupovat. U nemocného dochází k špatné orientaci v čase, prostoru, a to zejména v důsledku postupné ztráty i střednědobé a dlouhodobé paměti. Bloudí a chová se nepřiměřeně dané situaci, ani doma neví, kde právě je. S tím souvisí i ztráta orientace v současnosti, proto se pro něj pojem času stírá a současnost se mísí s minulostí. Objevují se problémy s ovládním fyziologických potřeb, potřebuje proto dopomoc s osobní hygienou i

¹⁹⁸ HOLMEROVÁ, I.; JAROLÍMOVÁ, E.; SUCHÁ, J. a kol., *Péče o pacienty s kognitivní poruchou*, s. 34nn.

¹⁹⁹ Srv. HOLMEROVÁ, I.; JAROLÍMOVÁ, E.; SUCHÁ, J. a kol., tamtéž, s. 34nn.

²⁰⁰ *Na pomoc pečujícím rodinám*, z anglického originálu *Help for the Caregivers Alzheimer's Disease International*, překlad I. Holmerová, H. Janečková, D. Niklová, doplnili a aktualizovali Holmerová, I. a Veleta, P., s. 6n.

s oblékáním. Může docházet ke změnám v psychice – neklid, agresivita, jindy deprese, mohou se ale také objevit i halucinace či bludy.

Třetí stadium je stadiem již pokročilé demence. Dotyčný již není schopen sebeobsluhy a stává se závislým na péči a dohledu ošetřovatelů. Je tedy nezbytná kvalitní ošetřovatelská péče. Nemocný špatně polyká, nepozná známé tváře, včetně příbuzných, ani dobře známé předměty, neporozumí a nevyjádří se, nezvládne jakoukoliv hygienu, buď velmi špatně chodí, častěji však zůstává upoután na vozík či lůžko. V závěru třetího stadia demence dochází i na terminální stadium, kdy ke všem předchozím příznakům přistupuje i ztráta osobní identity dotyčného. To, co zůstává, je prožívání skutečnosti pocitově. Může prožívat smutek, strach, úzkost, ačkoliv již nebývá schopen tyto pocity předávat svému okolí srozumitelným způsobem.

Diagnózu vždy určuje lékař; psychiatr, geriatr nebo neurolog.

Četnost výskytu: Ve světě trpí ACH asi 25 miliónů lidí, v Evropě je to asi 5,4 milionu a v České republice kolem 150 tisíc lidí. Výskyt demence celkově narůstá se stoupajícím věkem. Jestliže u lidí ve věku od 60 let trpí demencí asi 1 až 6 procent příslušníků dané věkové kategorie, od 80 let věku se výskyt zvyšuje na cca 12 procent, a ve věkové kategorii nad 85 let je demencí stížena více než čtvrtina lidí.²⁰¹

ACH jako jedna z nejpočetnějších forem demence je onemocnění nezvratné a v současnosti se vyléčit nedá. Je možné je však farmakologicky mírnit a zpomalovat jeho progresi. Vedle farmakologické péče jsou zcela zásadní i nefarmakologické přístupy a metody²⁰². Ty nacházejí svoje uplatnění v rámci aktivizačních programů v sociálních službách. (Více viz 3.3.3.6.)

²⁰¹ Srv. HOLMEROVÁ, I.; JAROLÍMOVÁ, E.; SUCHÁ, J. a kol., *Péče o pacienty s kognitivní poruchou*, s. 10n.

²⁰² Srv. HOLMEROVÁ, I.; JAROLÍMOVÁ, E.; SUCHÁ, J. a kol., *tamtéž*, s. 118.

3.3. Vymezení rámce praxe sociální práce se seniorem s demencí

Pro účely této práce je nyní nezbytné určit, v jakém rámci se budeme v poslední části této práce pohybovat. Základní systém, v němž se děje sociální práce, tj. ve smyslu konkrétní činnosti, sociální intervence, tvoří: prostředí sociální služby, klient (uživatel sociální služby), a sociální pracovník.²⁰³ Budeme se tedy pohybovat v prostředí denního stacionáře, výjimečně v denním centru domova pro seniory. Půjde zejména o individuální (případovou) sociální práci a aktivizační činnosti probíhající ve skupině.

3.3.1. Situace osoby s demencí

3.3.1.1. Vnější pohled

Velmi výstižný a zevrubný obraz člověka s demencí z hlediska jednotlivých symptomů onemocnění popisuje a rozebírá ve své knize Jitka Zgola, z jejíhož spisu na tomto místě nejvíce čerpám.²⁰⁴

Člověk, který trpí kognitivní poruchou, se jeví nápadně svému okolí zejména pro následující projevy.

Ztráta paměti

Prvním z nich je *zapomnětlivost*, s níž jde ruku v ruce *nepřizpůsobivost novým okolnostem*. Takový člověk si nevybaví událost, která se stala právě před malou chvilkou, posléze před několika dny, či týdny i delšími časovými úseky. Tak se např. starý člověk, který se ocitne jako nový obyvatel domova pro seniory, domáhá vstupu do jiného než svého pokoje, protože byl navyklý chodit do pokoje z toalety přes chodbu vlevo. Jeho

²⁰³ Strv. FISCHER, O.; MILFAIT, R. a kol., *Etika pro sociální práci*, s. 14nn.

²⁰⁴ ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 23nn.

pokoj je však vpravo. Zapomnětlivost se projeví i *dezorientací v čase, místě i osobě*. Jelikož si osoba s poruchou paměti není schopna zapamatovat jakoukoliv novou informaci, neustále dokola se ptá na totéž, příp. opakuje své sdělení ostatním stále znovu.

Klientka domova pro seniory se účastní reminiscenčního setkání. Stále dokola vypráví příhodu o tom, jak se musely kdysi s kolegyněmi, coby sportovkyně, před každým vystoupením upravit. Řešily to tím, že měly s sebou vždy paruky, trochu je protřepaly, nasadily na hlavu a už byly krásné. Tuto historku vypráví v rámci hodinky pokaždé, když má ve společném rozhovoru ve skupině slovo, ačkoliv to spoluklientky před chvílíčkou slyšely.

Jiným projevem ztráty krátkodobé paměti jsou tzv. *konfabulace*, tj. pokus o smírné řešení, když dotyčný ví, že jeho sdělení nedává uspokojivý smysl. To se jeho okolí *jeví jako by osoba s poruchou paměti záměrně nemluvila pravdu, vymýšlela si, chovala se zlovolně či manipulativně*. Jindy, a to pro ztrátu schopnosti vhledu a pro úzkostlivost člověka s kognitivní poruchou, to jsou *paranoidní* a druhé lidi *obviňující* sdělení.

Poruchy jazyka

Na rozdíl od řeči, kterou chápeme jako schopnost artikulace slov, vět, celků, je jazyk schopnost používat symboly, či jinak – kódovat a dekodovat myšlenky. Ještě jinak – vyjadřování myšlenek se označuje za expresivní jazyk a rozumět řečenému označujeme za jazyk receptivní.²⁰⁵

Projevem tohoto neporozumění (receptivního jazyka) může být pouhý pohled dotyčného: někdy nepřítomný, jindy přítomný, avšak s otázkami v očích; někdy se jen usmívá anebo odpoví nesrozumitelnými výrazy. Dotyčný tak nerozeznává slova, neporozumí složitým větám. Při expresivní

²⁰⁵ Strv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 27n.

poruše jazyka dotyčný těžko hledá slova, má potíže s tvořením smysluplných vět: buď použije *nesprávné slovo*, nebo je nahradí slovem podobně znějícím, či použije *slovo ze stejné kategorie*, jako by to bylo slovo zamýšlené (tzv. *parafázie*)²⁰⁶. Jindy *dosadí za marně hledaný výraz zástupné „tentononc“*, anebo zcela jiný *novotvar*, anebo *hledání vzdá* (tzv. *anómie*). Jindy osoba s poruchou expresivního jazyka poskytne *rozsáhlý popis problému, záležitosti, aniž by vlastně cokoliv sdělila, to je* neschopnost mluvit k věci; jde také o neschopnost správně řadit slova, vytvořit smysluplnou větu, někdy se slova vyhrnou v žargonu jeho původního povolání²⁰⁷.

Deficity pozornosti

Nedostatečná pozornost se u osob s kognitivní poruchou projevuje *neschopností začít či ukončit úkol* nebo akci: je u nich zřejmá *bezradnost, váhavost, rozpačitost*, např. i v situaci, kdy je zadání činnosti zřetelné. Stejně tak ukončení činnosti bývá provázeno např. *únavou nebo odmítáním* dál v úkolu pokračovat. Jindy dotyčná osoba *ulpí na nepodstatném aspektu úkolu*, a zapomene na něj jako na celek. Taková osoba také velmi snadno *podlehne rušivým podnětům z okolí*, jindy je zřejmá *snížená schopnost reagovat, anebo reagovat zmateně*.²⁰⁸

Poruchy vhledu, úsudku, abstrakce

Tyto deficity se projevují např. *nerealistickým odhadem*, v jehož důsledku dotyčná osoba *odmítá pomoc*. Stejně tak může *trvat na starých vzorcích chování, brání se přijmout důkaz o snížení svých schopností*. Problémem bývá *ztráta schopnosti chovat se podle společenských konvencí*,

²⁰⁶ ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 28.

²⁰⁷ ZGOLA, J., *tamtéž*, s. 28.

²⁰⁸ ZGOLA, J., *tamtéž*, s. 28.

*ztrácí zábrany. Nedokáže také předvídat důsledky nebo si udělat představu o nepřítomných objektech nebo okolnostech. Jindy má tendenci brát věci či řečené výpovědi doslovně.*²⁰⁹

Poruchy ve vnímání a prostorové orientaci

Vážným problémem u těchto osob je *narušené vnímání a rozeznávání předmětů nebo lidí*. Projevem této poruchy může být např. sdělení dotyčné osoby, když *při pohledu do zrcadla komentuje odraz své tváře jako zcela neznámou osobu*. Dotyčná osoba může mít také iluzorní představy, *halucinace, tj. mylně si vykládá podněty z prostředí*. Např. stín považuje za osobu. Velkým problémem jsou *potíže s nacházením věcí*, zejména tehdy, když nejsou na svém místě. Jindy se problém s vnímáním prostoru projeví *zakopáváním při chůzi nebo potížemi při nacházení správné cesty anebo také nepřesným odhadem cílové vzdálenosti*. V důsledku všech těchto závažných potíží se svět osoby s kognitivní poruchou stává nepředvídatelný, plný nejistot, a proto je dotyčná osoba nezřídka plna úzkosti či nejistoty.²¹⁰

Poruchy v oblasti motoriky

U člověka s demencí se také setkáváme s poruchou motoriky, a to jak hrubé, tak jemné. Dochází tak ke zkratům při běžných činnostech, jako je např. nastupování do auta. Tato osoba potřebuje, aby byl spuštěn zažitý „automatismus“, vyvolaný nějakým startujícím podnětem, aby byl úkon zdárně proveden. Jiným příkladem může být oblékání, kdy osoba s poruchou paměti ztratila ponětí o tom, v jakém pořadí se má obléci, tedy si spodní prádlo obleče přes svrchní oděv,²¹¹ příp. neví, jak se má obléci do

²⁰⁹ Srv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 31.

²¹⁰ Srv. ZGOLA, J., *tamtéž*, s. 37.

²¹¹ Srv. ZGOLA, J., *tamtéž*, s. 41n.

kabátu, sundat kalhoty apod. V oblasti jemné motoriky např. neví, jak nalepit obrázek na podložku, jak přepůlit bramboru na talíři apod.

Další poruchy chování

U člověka s demencí se může projevat agresivní chování, deprese či podezřívavost, nebo závislé chování, toulání či neklid. Příčiny mohou být různé. Agrese je bouřlivou reakcí na nepochopení světa, který je jiný, a který se dotyčným rozpadá. Ale agrese je také nástrojem k znovunabytí kontroly nad vlastním životem. Může být též reakcí na smutek, stud, je důsledkem ztráty schopnosti vhledu, úsudku, intelektu²¹². Agresi však můžeme přijmout pozitivně: člověk s demencí ještě nerezignoval na svůj stav.²¹³ Naopak ten, kdo podléhá depresím, prožívá pocity bezcennosti²¹⁴. Vedle toho podezřívavost je projevem nedůvěry, vnitřní nejistoty.²¹⁵ Stejně tak silná závislost na druhém je vyjádřením nedostatku jistoty, bezpečí. Toulání může být projevem překypující energie nebo nezaměstnanosti, noční neklid má svůj původ často v důsledku změn v mozkové tkáni.²¹⁶ (Pro člověka s demencí může být typická také *impulzivnost* – konání bez jakékoliv organizace, plánu či usměrnění průběhu akce.²¹⁷)

Shrme-li tyto symptomy, hovoříme o amnézii, afázii, poruchách pozornosti a dalších výkonových funkcí, agnózii, dyspraxii.

3.3.1.2. Pohled zevnitř

Všechny právě popsané projevy člověka trpícího demencí lze nahlížet i z druhé strany, tj. ze strany dotyčného člověka. Ten prožívá nejčastěji

²¹² Srv. BUIJSSEN, H., *Demence*, s. 71nn.

²¹³ Srv. BUIJSSEN, H., *tamtéž*, s. 77.

²¹⁴ Srv. BUIJSSEN, H., *tamtéž*, s. 78n.

²¹⁵ Srv. BUIJSSEN, H., *tamtéž*, s. 83nn.

²¹⁶ Srv. BUIJSSEN, H., *tamtéž*, s. 87nn.

²¹⁷ Srv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 28.

pocity *smutku*, *osamocení*, *úzkosti*, *strachu ze selhání*, *nejistoty*, *strach z neznámého*.

Promítněme si tedy výše popsané projevy a pokusme se nahlédnout do vnitřního světa člověka s demencí.

Z hlediska poruch paměti: člověk s kognitivní poruchou nezřídka prožívá pocity *smutku*. Ty souvisejí s pocitem *osamění*, či odstrčenosti, „ano, už jsem mimo“. Také z reakcí rodiny či okolí vycítí, že jej vnímají jako okrajového člena rodiny.

Klientka denního stacionáře si postěžovala personálu, že její dcera jí připomněla, aby nezapomněla na narozeniny vnučky, ačkoliv (naše klientka) měla už pro ni připravený dárek. Tatáž klientka sdělila také zkušenost, že při příležitosti návštěvy hostů, kterou v jejich společné domácnosti uspořádala vnučka, tak ani svoji babičku hostům nepředstavila a nechala ji mlčky sedět stranou.

Člověk s poruchou paměti a orientace prožívá často *úzkost*. Ta má svoje kořeny v neustálém *strachu ze selhání* – jaké slovo říct, co jsem chtěl říct, jak budu před druhými vypadat, jak mám to a to zařídit, udělat,... anebo se dotyčný děsí toho, že brzy na tom už bude jako např. „ona paní“ (také pravidelná návštěvnice stacionáře), „která říká nesmysly“.

Dotyčný může proto zvolit různé strategie, jak *úzkosti* a *strachům* ve své *osamocení*, ne-li *izolovanosti* čelit. Proto se může *neustále a opakovaně ptát* na totéž: mohou jej zachvátit až pocity *akutní dezorientace* – *paniky* pro neschopnost uchovat v paměti orientační informace.²¹⁸ Jde přitom o snahu opět *neselhat* a uchovat si *tvář*.²¹⁹ Dalšími pokusy člověka s demencí vysvětlit si *současnou* – pro něj *nesrozumitelnou* – *situaci*, *myšlenku*,

²¹⁸ Srv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 24.

²¹⁹ Srv. ZGOLA, J., *tamtéž*, s. 24.

porozumění světu, který se mu v mysli tříští, jsou *konfabulace*: osoba „dosadí“ tam, kde je prázdné místo v logice příběhu či situace, něco z dávnější minulosti – v zájmu zachování smyslu.²²⁰ Například:

Pracovnice chválí klientčin pěkný svetr: „Paní ..., ten svetr je krásný a moc vám sluší“, klientka s úsměvem odpoví, „ano‘, ... (skloní hlavu a prohlíží si jej, po chvílce s úlevou v hlase pokračuje): „...ten mi koupila maminka‘.“

Jindy člověk s kognitivní poruchou prožívá úzkost, proto, že neví, jak se na to které místo dostal, co se s ním bude dít za chvíli, jak se odtud dostane domů. Tyto a jim podobné otázky vyslechli mnozí z pracovníků stacionářů pro seniory, či domovů pro seniory.

Z hlediska poruch jazyka: úzkost se projeví např. depresí: dotyčný si nedokáže vzpomenout na vhodný výraz, který by chtěl říct, jak se to jenom řekne...?

Jiná klientka, paní A. vypráví, jak prožili doma rodinnou oslavu, co dcera připravila k večeři, ale neví, jak pojmenovat maso z lososa, tak řekne – „no, bylo to růžové“ ... a chvíli mlčí, úporně přemýšlí. Pak začne se smutkem i mírným zděšením v očích vrtět hlavou a řekne, „tak já jsem už na nic, už si ani nevzpomenu, jak se to řekne...“

Nebo zjišťuje, že nerozumí otázce a neví, jak odpovědět, chvíli mlčí a pak řekne nějaké slovo – ‚novotvar‘. *Ano* – je na něm vidět úleva – *tak je to srozumitelné, teď jsem to řekl* – snaha zachovat si tvář, viz také výše.

Z hlediska poruch pozornosti. Pokud pozornost sledujeme jako schopnost či neschopnost reagovat²²¹, vyvolávají v člověku s demencí,

²²⁰ Srv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 25.

²²¹ Srv. ZGOLA, J., *tamtéž*, s. 28n.

nejistotu, neklid, že neví, jak začít či kdy dokončit nějakou činnost, obavy ze selhání např. pro nemotornost, pro nemuzikálnost²²²; pak může být buď netečný: „*nechci se ničeho účastnit, co to po mně zase chtějí?*“ nebo naopak k nějaké činnosti přilne – *to prostírání je tak krásné, to se mi líbí, na to se budu dívat stále* – dokud jej někdo od toho nevytrhne...²²³ Za vši všelijak projevující se nejistotou a rozpaky, netečností atd. je vlastně bazální otázka: budu mít oporu, že na to nebudu sám?

Z hlediska poruch vhledu, úsudku, abstrakce: tyto poruchy bývají zřetelné zvláště v situacích, kdy se dotyčná osoba navyklá dlouhodobě na svůj režim či prostředí dostane do styku s okolím. Dotyčná osoba lpí na zaběhnutých způsobech chování.²²⁴

Tak např. klient stacionáře nechápe, proč by měl dodržovat častější hygienu, vždyť se koupe jedenkrát týdně, tak mu to vyhovuje a doposud to tak doma stačilo, tak proč to měnit. Z hlediska dalších klientů stacionáře i personálu (pro objektivní důvody) je však častější hygiena nezbytná.

Podobně osoba s demencí ztrácí schopnost abstraktního myšlení, sdělení ve formě nadsázky bere doslovně.

Z hlediska poruch ve vnímání a prostorové orientace: příkladem může být situace, kdy dotyčný jde na toaletu, ale po otevření dveří se uvidí v zrcadle. V domnění, že je tam někdo cizí, se omluví a zavře dveře. Nepoznal se: aha, někdo tam je, musím počkat... Obraz v zrcadle je pro něj cizí člověk.²²⁵ Porucha zrakového vnímání se projevuje i zhoršeným vnímáním

²²² Srv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 30.

²²³ Srv. ZGOLA, J., *tamtéž*, s. 29.

²²⁴ Srv. ZGOLA, J., *tamtéž*, s. 31.

²²⁵ Srv. ZGOLA, J., *tamtéž*, s. 38.

nevýrazných kontrastů, např. světlá věc na bílém ubruse je pro něj nevnímání, nic tu není.²²⁶ Jindy je osoba trpící kognitivní poruchou vedena do místnosti s kobercem, na němž je květinový vzor. Tu však zaváhá – *„můžu opravdu na ty krásné květiny vkročit? Vždyť je pošlapu...“*

Svět je pro člověka s poruchami paměti a orientace opravdu nepředvídatelný, plný všelijakých neznámých nástrah, proto jeho prožívání vykazuje takovou nejistotu a obavy.

3.3.1.3. Potřeby seniora s demencí

V kapitole 3.1. jsme uvedli všechny typy potřeb starého člověka od fyziologických, přes psychosociální až po spirituální. Jde-li o člověka trpícího demencí, jsou všechny tyto potřeby o to naléhavější, jeho svět je totiž roztržštěný, plný nástrah, nesrozumitelný. Jitka Zgola uvádí potřeby člověka s demencí takto: *potřebu bezpečí, náklonnosti a intimity, sociálního začlenění, kontroly a moci.*²²⁷

Bezpečí

Člověk, který je ztracen v prostoru a čase, který nedokáže udržet v paměti potřebné informace, jehož svět je nevypočitatelný, nesrozumitelný, (chce utéct – pryč, domů, k mamince atd. – nebo chce bránit sebe i vše, co je mu drahé.)²²⁸, cítí naléhavě potřebu bezpečí. To pro něj představuje: *1. bezpečné útočiště v podobě vztahu, když bude v jakýchkoli nesnázích 2. prostředí, kde na něj nebude číhat nic neočekávaného, kde je mu všechno dostupné, vše je přehledné, jasné*

²²⁶ Srv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 39.

²²⁷ Tak je identifikuje J. ZGOLA, tamtéž, s. 70nn.

²²⁸ Srv. ZGOLA, J., tamtéž, s. 70nn.

viditelné. 3. příležitost a možnost vyjádřit své schopnosti, šikovnost, tvořivost, talent ve vstřícném prostředí, to vše bez rizika selhání.

Náklonnost a intimita

Člověk, postižený kognitivní poruchou, pociťuje silně potřebu lidské náklonnosti až intimity.²²⁹ Je tedy třeba uspokojovat jeho potřebu *1. lidského kontaktu, 2. prostředí, kde se vyjadřuje vřelost.*

Sociální začlenění

Demence způsobuje u osob, kteří jí trpí, osamocenost, vyčlenění, pocity nedůležitosti, bezcennosti. Pociťují tedy naléhavou potřebu *1. včlenění, být cenným členem komunity, skupiny 2. udržet si identitu a integritu 3. cítit se užitečným.*

Kontrola a moc

Ani člověku s demencí nesmí být upřena možnost *1. mít kontrolu nad vlastním tělem, osobním prostorem, majetkem 2. rozhodovat.*

Spirituální potřeby

Ke všem právě popsaným potřebám je třeba přiřadit i potřeby duchovní.²³⁰ Je-li život člověka u konce, nezřídka si dotyčný tuto skutečnost silně uvědomuje a může se intenzivněji zajímat (pokud tak nečinil již v průběhu svého života – tak tomu bývá často u lidí věřících) o základní

²²⁹ Srv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s.70n: sem patří i některé projevy nevhodných sexuálních návrhů ze strany seniorů s demencí, bývá tomu tak např. v domovech pro seniory.

²³⁰ Podle psychologa Pavla Říčana jde v případě spirituality o něco ušlechtilého, o ideály, mravní normy, kulturu, moudrost, hodnoty, posvátno, transcendenci, prožitky tajemství; také ji lze – alespoň u některých jedinců – považovat za integrující centrum motivů či postojů jedince, jeho kognitivní orientace, jádro osobní identity a smyslu života. Říčan také mluví o „antropologické konstantě“, někdy však nevědomé, vytěsněné, in: KŘIVOHLAVÝ, J., *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie*, s. 114n .

otázky bytí (existence), účelu a smysluplnosti žití. Do otázky spirituálních potřeb Jaro Křivohlavý tak řadí i jevy, jako je moudrost, sebepojetí, sebehodnocení, naděje, soucit, láska, přátelství, svědomí, pojetí viny, odpuštění a smířování, pocity štěstí, spokojenosti, pokoje, vděčnosti, účelu a smysluplnosti existence.²³¹

Pavel Říčan propojuje Eriksonovo pojetí psychosociálního vývoje osobnosti člověka s otázkou spirituality, když říká: „Každé životní stadium přináší nové příležitosti i nová úskalí spirituálního vývoje. Jeho konečným ‚testem‘ bývá loučení se s životem ve stáří i v nemoci. Podle klasické Eriksonovy teorie jde o poslední zápas základní důvěry, jež musí být vybojován a obhájen tváří v tvář ‚přirozenému‘ zoufalství.“²³²

Ani u člověka, který trpí kognitivní poruchou, neustupuje tato potřeba spirituálního přesahu. Potřebu zakotvení v hlubině bezpečnosti, v hlubině bytí, které mě drží, k životu povolává i z něj odvolává, zažívá a prožívá i ten, kdo čelí ztrátě paměti. Shrneme-li nejdůležitější spirituální potřeby, pak lze hovořit: *1. o smíření (se s nemocí, s konečností života, vyrovnání starých neurovnaných vztahů) 2. o uzavření životní cesty, celku života, jeho integrity i potvrzení osobní identity 3. o smyslu života, naději.*²³³

3.3.1.4. Zachovalé schopnosti seniora s demencí

Jestliže osoba s kognitivní poruchou má mnoho deficitů v paměti a následně v chování, je třeba zároveň uvést, že má také schopnosti²³⁴, které jí umožňují komunikaci s druhými, a tím i možnost intervence. Člověk s demencí je schopen zejména: *1. reagovat a vyjadřovat emoce: lásku, strach, smutek, hanbu, hrdost, radost, účast, 2. navázat vztah, 3. pamatovat si dávné události,*

²³¹ Srv. KŘIVOHLAVÝ, J., *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie*, s. 114.

²³² In KŘIVOHLAVÝ, J., tamtéž, s. 114n.

²³³ Srv. OPATRŇY, M.; MOTLOVÁ, L., Senioři, in: MARTINEK, M., a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, s. 95n.

²³⁴ Srv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 92n.

4. vyjádřit názor a nabídnout radu,²³⁵ 5. provádět obvyklé a dobře naučené a silně zafixované vzorce chování 6. mít požitek ze smyslových vjemů, ale i 7. sledovat logický chod myšlenek²³⁶ a dokonce si osvojit i nové stereotypy²³⁷.

3.3.2. Hlavní cíle práce se seniorem s demencí

Základními kameny sociální práce s člověkem s demencí je v co nejvyšší míře podporovat jeho důstojnost, spokojenost, pocit zvládnutí a úspěchu v každodenním životě, mít možnost využít jeho zachovalé schopnosti. Být v prostředí, kde najde individuální péči a pečovatele, kteří s ním dokáží komunikovat a rozumějí jeho problematickému chování, kde je prostředí, které v něm nevyvolává agresi a jiné nepříznivé reakce.²³⁸ Děje se tak ve spolupráci s ním a na základě rozpoznání jeho potřeb v jejich celé šíři, jeho přání, na základě identifikování jeho vloh, jedinečnosti, zachovalých schopností a společného hledání řešení.²³⁹

3.3.3. Nástroje práce sociálního pracovníka

Dovolím si hovořit o nástrojích, jimiž pracovník disponuje, jako o různých podobách lásky. Sociální pracovník inspirovaný biblickým pojetím víry, lásky, naděje vděčně přijímá přístupy, postupy, legislativní ukotvení své profese jako

²³⁵ J. Zgola zastává názor, že i osoba s demencí může vyjádřit např. gestem – pokud už verbální komunikace slábne – svůj názor. Nebo, ač už čichem např. nerozliší vanilku a ocet, dokáže říct, které vůni dává přednost. Viz ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 94

²³⁶ ZGOLA, J., tamtéž, s. 102: jsou-li správné informace osobě s demencí poskytovány krůček po krůčku, zpravidla je dokáže sledovat.

²³⁷ ZGOLA, J., tamtéž, s. 95: „Postup, kterým se osoba s kognitivní poruchou může učit, navzdory vážnému postižení krátkodobé paměti, se nazývá procedurální paměť(...) Jestliže je něco opakováno dostatečně často, stále stejným způsobem, postupně to pronikne mezi vzorce našeho chování (...) Je to zvyk.“

²³⁸ Srv. JANEČKOVÁ, H., Sociální práce se starými lidmi, in: MATOUŠEK., O.; KOLÁČKOVÁ, J.; KODYMOVÁ, P., *Sociální práce v praxi*, s. 183.

²³⁹ Podle zákona o sociálních službách jde mimo aktivizace, které jsou v rámci služeb denních stacionářů z nejdůležitějších, o sociálně terapeutické činnosti, také o pomoc při úkonech péče o vlastní osobu, při osobní hygieně, poskytování stravy, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.

jejich formy, resp. jako oporu. K tomu pak může přidat ze specifická explicitně prožívané víry. (O tom více v příkladech z praxe.)

3.3.3.1. Vlastní osobnost, schopnosti, profesionalita, zdroje

K obecným předpokladům praxe sociálního pracovníka patří *zralost* osobnosti. K té náleží přiměřená zdatnost a inteligence, emoční inteligence, jistá míra přitažlivosti, *odbornost*, pověst, přístup ke klientovi, důvěryhodnost, komunikační dovednosti, tvořivost, optimální stupeň osobní angažovanosti na osudech klientů. Pracovník, který chce svoji práci dělat kvalitně, pracuje na zvyšování kvality své osobnosti i odbornosti. Bez schopnosti pracovníka osobně se angažovat je kvalitní sociální práce nepředstavitelná.²⁴⁰ U pracovníka motivovaného biblickou výzvou „miluj svého bližního“ přistupuje ještě zdroj síly v osobní víře. (Viz 2.8.)

3.3.3.2. Důležitý úkol pro pracovníka: miluj sám sebe

Jako první nástroj sociálního pracovníka byla zmíněna jeho osobnost, schopnosti a angažovanost. Angažovaností a prací na své profesionalitě je ale vyjádřena i láska k sobě sama. Ovšem neméně důležitou součástí optimálního stupně angažovanosti pracovníka je také schopnost rozpoznávat vlastní limity, potřeby, rezervy. Ježíšův nárok sdělený v přikázání lásky: „*miluj* bližního jako *sám sebe*“ znamená také: ačkoliv se vydáváš na cestu k potřebným, vstupuješ do jejich světa, pracuješ na svém vzdělání a zkvalitňování práce, uvědom si své hranice, buď moudrý. Přes veškerou výbavu jsi přece i ty Božím stvořením, hodným důstojnosti, úcty a není možné vlastní potřeby opomíjet. Bylo-li by tomu tak, je ohrožena celá práce, klient a ty sám. Součástí odborné průpravy je tedy také práce na sobě v oblasti prevence syndromu vyhoření.

²⁴⁰ Srv. MATOUŠEK, O. a kol., *Metody a řízení sociální práce*, s. 56.

Znamená to naplňovat vlastní potřeby, a to v celé jejich šíři: od potřeb fyziologických, přes potřebu bezpečí, sociální, seberealizace a úcty k vlastní osobě, po potřeby spirituální.²⁴¹

Prakticky to znamená respektovat své hranice, umět požádat o pomoc, mít vlastní sociální síť a starat se o ni, disponovat sebezpoznáním – tj. být si vědom kromě slabých stránek i těch silných, uvědomování si vlastních pocitů, posilovat sebehodnocení, sebedůvěru. K tomu slouží jednak supervize či další sebezkušenostní tréninky. Znamená to ale také nezapomínat na osobní život, vlastní zájmy, koníčky a záliby, dobrou životosprávu, tělesný pohyb, i ochotu se měnit.²⁴²

3.3.3.3. *Vztah s klientem*

Pro sociálního pracovníka je klíčovým nástrojem pro práci s člověkem s demencí vztah.²⁴³ Skrze něj se ke klientovi dostává veškerá jeho teoretická průprava, motivace, osobnostní předpoklady, dovednosti, jejich praktické ztělesnění. Vztah v případě sociální práce s člověkem trpícím kognitivní poruchou však má svoji specifickou podobu. Jitka Zgola jej nazývá *spojenectvím*, či přístupem „jedeme-v-tom-spolu“²⁴⁴, tak, aby osoba s kognitivní poruchou prožívala v kontaktu s pracovníkem nezbytné opravdové partnerství, úctu a důvěru. Klient si musí být jist, že se na nás

²⁴¹ Srv. KŘIVOHLAVÝ, J., *Horieť, ale nevyhorieť*, s. 113n: uvádí zde myšlenky Maxe Kašparů.

²⁴² Myšlenky S. Cassidy uvádí opět KŘIVOHLAVÝ, J., *tamtéž*, s. 117n.

²⁴³ Vztah uplatňovaný v pomáhajících profesích musí být vztahem angažovaným, plným zájmu, Avšak zase ne jako bezbřehé sebeobětování se pro klienta či přílišná kontrola nad klientem. Nezbytné je porozumění vnitřnímu světu klienta, nikoli hodnocení oprávněnost jeho prožívání. Stejně tak je nutná sebezkušenost pomáhajícího. Proti mocenskému přístupu ke klientovi je vhodnější a účinnější podpora klienta. Nicméně je třeba ji odlišit od situace krize, deprese, paniky. Důležitým aspektem vztahu jsou jeho hranice: jde o vyváženost mezi jejich přílišnou propustností a rigiditou. Nejlepší polohou pracovníka je být empatický a zároveň zakotven v sobě samém. Viz DOČKAL, J., *Člověk v současném světě*, s. 147nn.

²⁴⁴ Srv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 129.

může kdykoliv spolehnout. Tento přístup je pak odolný proti jakékoli potencionální nepřízní osudu.²⁴⁵

Jádrem vztahu podle J. Zgola je komunikace. V případě demence, (zvl. Alzheimerovy choroby), je právě tato schopnost vážně narušena. Komunikací nerozumíme pouhou výměnu slov, ale jde o schopnost naladit se s druhým na stejnou strunu. Důležitým prvkem je již zmíněná důvěra – ze strany klienta vůči pracovníkovi. Ta se buduje především schopností pracovníka vstoupit do světa člověka s demencí, přijmout jeho tempo, nespěchat, komunikovat s ním soustředěně a pozorně. Člověk s poruchou paměti a orientace je závislý na našich emocích a rozpoložení, proto má zásadní důležitost otevřenost, přátelskost, laskavost. Neslučitelné je, aby byl pečovatel rozčilen, roztěkan, v úzkosti, napětí. To vše se přenáší na klienta. Je také potřeba si uvědomit, že klient nás poznává více emočně: nepamatuje si naše jméno, nevnímá nás ve správných souvislostech, ale pozná nás podle stylu, jak k němu přistupujeme a jak s ním jednáme.²⁴⁶ Tak může cítit přijetí, úctu, důstojnost. Znamená to tedy, že klienta bereme naprosto vážně, přiznáváme mu jeho důležitost. (Tento přístup naplňuje metoda validace – viz 3.3.3.5.) Jestliže sdělení budí dojem, že je osoba milována, respektována a v bezpečí, bude se tak pravděpodobně i cítit. Tato zodpovědnost je plně na pečovateli.²⁴⁷

Pravdivost vztahu se také projevuje nezakrýváním skutečného stavu klienta. Někdy je nutné také respektovat jeho negativní rozpoložení: nedomlouváme mu, ale prokazujeme účast, a vedeme k uklidňující činnosti, či k jiné osobě.²⁴⁸ Pokud nelze klienta jednoduše uklidnit a souhlasit s jeho negativismem, dáme najevo, že s tímto nesouhlasíme. Popíšeme klidně jeho nepřijatelné jednání, poodstoupíme, trpělivě vyčkáme. Když už nejsou

²⁴⁵ Srv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 129.

²⁴⁶ Srv. ZGOLA, J., *tamtéž*, s. 138.

²⁴⁷ Srv. ZGOLA, J., *tamtéž*, s. 125.

²⁴⁸ Srv. ZGOLA, J., *tamtéž*, s. 139.

k dispozici slova, komunikujeme dotykem, tónem hlasu, mimikou, zpěvem, mlčením, tichou pozorností.²⁴⁹

3.3.3.4. Individuální plán

Pro práci s klientem je cenným nástrojem individuální plán²⁵⁰. Umožňuje pracovníkovi zaměřit se na konkrétní potřeby klienta, na jeho přání. Potom může blíže poznávat jeho vnitřní svět, jeho možnosti i osobní cíle. Pracovník i klient jsou v rovnocenném postavení. Uživateli služby je tak otevřen prostor pro aktivní spolupráci. Pracovník proto potřebuje disponovat znalostmi potřeb dotyčné osoby: znát jeho zdravotní stav, objektivní projevy nemoci, jeho vnitřní svět, zachovalé schopnosti, znát jeho osobní příběh, orientovat se alespoň v nezbytné míře ve vzájemných vztazích v rodině klienta, a zjišťovat individuální záliby, potřeby a přání, krátkodobé i dlouhodobé cíle. Jeho povinností je vytvořit pro klienta prostor důvěry a bezpečí. Pouze za těchto podmínek má šanci uspět. Právě při individuálním plánování se nejvíce může uplatňovat schopnost pastýřského přístupu ke klientovi, pracovat – spolupracovat s ním dlouhodobě (plánování není jednorázová záležitost, ale proces), trpělivost, schopnost dobré a vhodné (nonverbální) komunikace, vlídnost a úsměv.²⁵¹ A klient může rozvíjet svoji autonomii, je možné napomáhat jeho rozvoji a zmocňování.

²⁴⁹ Srv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 139; v případě závažné deprese je nutná konzultace s lékařem.

²⁵⁰ Individuální plánování má své vymezení v Zákoně 108/2006 o sociálních službách, a také ve Standardu č. 5.

²⁵¹ Srv. HAUKE, M., *Pečovatelská služba a individuální plánování*, s. 40.

3.3.3.5. Přístupy, metody

Účinným nástrojem jsou vhodně zvolené profesionální přístupy či techniky a metody práce. Za všechny z přístupů²⁵² zmíním blíže validaci a z metod reminiscenci.

Validace

Validace je jedním z nejvhodnějších přístupů v práci s lidmi s demencí. Vyvinula jej Naomi Feil. Základním principem této metody je akceptování člověka takového, jaký je, přesvědčení, že všichni lidé jsou hodnotní bez ohledu na postižení.²⁵³ H. Janečková tento princip rozepisuje: znamená to přijetí reality druhého, jde o způsob komunikace směřující ke vzájemnému sblížení. Validací terapie bere člověka vážně, jako hodnotnou bytost i s jeho demencí a všemi zvláštnostmi. Uznává, že vše, co tento člověk říká a dělá, je pro něho skutečné, pravdivé, hodnotné, validní. Když staří lidé přecházejí po místnosti, do něčeho buší, křičí, pleskají se, třou se, utíkají či útočí, validující pečovatel (terapeut) si tyto projevy spojí s jednou ze tří lidských potřeb: být milován, opečováván, být užitečný, vyjadřovat bolestivé, dosud nezhojené emoce. Znamená to dále pomoc osobě s demencí přijmout dosavadní život jako hodnotný, komunikovat s ním o tématu, které on sám vyjádří, nekorigovat ho, nebagatelizovat, nekonfrontovat. Rozvíjí emoční komunikaci, přijímá momentální emoce či myšlenky dezorientovaného člověka, snaží se porozumět,

²⁵² Pro práci se člověkem s demencí jde zejména o přístupy založené na orientaci na člověka (humanistické pojetí sociální práce). S tímto přístupem přišel v r. 1959 Carl R. Rogers, když publikoval svou teorii psychoterapie, osobnosti a interpersonálních vztahů. Výchozí myšlenkou rogersovské vývojové psychologie je předpoklad, že člověku je vrozená tzv. aktualizací tendence, tedy tendence k neustálému rozvoji pozitivním směrem. Rogers věřil v jedince samotného, měl pozitivní pohled na člověka. Tato schopnost je v kompetenci terapeuta, který splňuje základní podmínky terapeutického vztahu. Základní vztahová nabídka, tzn. autenticita, akceptace, empatie, vede ke změnám v osobnosti klienta a v jeho chování a k ústupu obtíží.

²⁵³ FEIL, Naomi, ACSW, Revised with Vicki de Klerk-Rubin, *Validation, The Feil Method, How To Help Disoriented Old-Old*, s. 15n.

co se za nimi skrývá. Jde mu o zmírnění příčin, které toto chování vyvolávají. Minulost je vnímána jako něco, co vstupuje do přítomnosti, aby se s ní člověk vyrovnal, uzavřel svůj život a dosáhl klidu a smíření. Technikami tohoto přístupu jsou blízký oční kontakt, dotek, kladení jednoduchých neohrožujících otázek, opakování, parafrázování zrcadlení, hlubší a tichý hlas.²⁵⁴

Reminiscence

Reminiscenční terapie, nebo také reminiscence je jednou z velmi vhodných metod využívanou v péči o člověka s demencí. Jejím cílem je jak validace, tak aktivizace. Kromě toho může napomáhat k potvrzování identity i kontinuity života dotyčného. Má také rozměr společenský, dochází-li ke skupinovým reminiscencím. Také je dobrým spojníkem mezi klientem a pečujícím, pracovníkem, utužuje vzájemný vztah, úctu, zájem lásku²⁵⁵. Průkopnicí této metody je Pam Schweizer.²⁵⁶ Uvádí pro ni hlavní důvody: vyjadřované a sdílené vzpomínky napomáhají prolomit samotu, budují přátelství, pomáhají utvrzovat vlastní identitu, stimulují jedince k promýšlení a retrospektivě prožitých událostí, mohou být pomocí v odkrývání starých bolestí a vést k jejich uzdravení, mohou být podkladem pro jejich kreativní zpracování, a konečně budují sebedůvěru a nezávislost, zvl. u lidí trpících demencí, protože se zaměřují na jejich dosud silnou stránku – dlouhodobou paměť, která bývá zachována nejdéle – a zaručují tak vzpomínajícímu úspěch.²⁵⁷ Vzpomínání je

²⁵⁴ Srv. JANEČKOVÁ, H.; VACKOVÁ, M., *Reminiscence*, s. 26n.

²⁵⁵ Srv. JANEČKOVÁ, H., Sociální práce se starými lidmi, in: MATOUŠEK, O.; KOLÁČKOVÁ, J.; KODYMOVÁ, P. a kol., *Sociální práce v praxi*, s. 188n a také HOLMEROVÁ I.; JAROLÍMOVÁ, E; SUCHÁ, J. a kol., *Péče o pacienty s kognitivní poruchou*, s. 181n.

²⁵⁶ Pam Schweizer je původní profesí herečka. Přišla s myšlenkou dramaticky ztvárnit příběhy, které se objevují ve vzpomínkách seniorů; vytvořila v Londýně reminiscenční komunitní centrum. Viz JANEČKOVÁ, H., Sociální práce se starými lidmi, in: MATOUŠEK, O.; KOLÁČKOVÁ, J.; KODYMOVÁ, P. a kol., *Sociální práce v praxi*, s. 188.

²⁵⁷ Srv. SCHWEITZER, P., *About reminiscence work*.

také podmínkou pro pokračování psychologického zrání a kreativního sebevyjádření člověka ve vyšším věku. Bylo zjištěno, že ve stáří dochází ke snižování asymetrie hemisfér mozku. Tak vznikají nové kapacity a tím se vytváří nové vnitřní psychologické klima pro přehodnocování životních zkušeností.²⁵⁸

3.3.3.6. Aktivizační činnosti

Při péči o člověka s Alzheimerovou nemocí (i demencí jiného typu) je jedním z jejích nejcennějších prostředků smysluplná aktivita²⁵⁹. Uvědomíme-li si, že svět nemocného se třísťí, je nesrozumitelný, a nevyzpytatelný, pak soustředěná činnost, která nemocného zaujme, mu přináší prožitek radosti, dokáže jej pozvednout na duchu a rozptýlit depresi, zklidnit nervozitu a neklid. Aktivita napomáhají k jeho optimálnímu fungování, zmocňování a společensky vhodnému chování, udržují společenské a sensorické podněty.²⁶⁰ Iva Holmerová píše, že „ (...) každý program by měl obsahovat trochu zábavy a trochu terapeutického účinku.“²⁶¹

Již byla zmíněna reminiscence. Je však řada dalších možných aktivit, využitelných v péči o člověka s demencí. Reminiscence i validace je často provázejí. Aktivita jako takové také spojují a dávají příležitost, aby byla každému poskytnuta příležitost žít způsobem, který mu vyhovuje nejlépe a pokračoval v tom, co je důležité pro jeho pocit jistoty, výkonnosti, sociálního začlenění a vlastní hodnoty. Pro pracovníka je nezbytné, aby disponoval rozličnými technikami aktivace.

Aktivita se týkají nejrůznějších oblastí a sfér činnosti. Jde např. o pracovní činnosti – jednoduché úklidové práce, práce na zahradě, ruční práce, pečení, dále taneční a pohybové

²⁵⁸ Srv. JANEČKOVÁ, H.; VACKOVÁ, M., *Reminiscence*, s. 19n.

²⁵⁹ Srv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 148.

²⁶⁰ Srv. ZGOLA, J., tamtéž s. 152 a BUIJSSEN, H., *Demence*, s. 107.

²⁶¹ Viz HOLMEROVÁ, I.; JAROLÍMOVÁ, E.; SUCHÁ, J. a kol., *Péče o pacienty s kognitivní poruchou*, s. 137.

programy, vycházky, kinezioterapie, arteterapie, muzikoterapie, pet-terapie, sensorická stimulace, kognitivní rehabilitace, reminiscenční terapie, dramaterapie, ale i rozhovor, a další činnosti.

Zároveň je nezbytné, aby aktivita šla za klientem, nikoli klient za aktivitou. Jde o to, aby se klient zapojil sám a co nejvíce spontánně.²⁶² Taková aktivita může být stimulována vlastním prostředím. Aktivita musí být přizpůsobena silným stránkám každého účastníka. Činnost musí mít jasný účel, musí být dobrovolná, příjemná, společensky přijatelná, nesmí vést k neúspěchu. Pokud ano, pak neúspěch bere pracovník na sebe.²⁶³

3.3.3.7. *Další podpůrné nástroje*

Sociální pracovník nepracuje nikdy osamoceně, ale v *týmu*. Proto jsou pro něj cennou oporou kvalitní vztahy s kolegy²⁶⁴ a jejich erudice, rady i zkušenosti. S nimi může konzultovat i sdílet problémy své činnosti. Stejně tak se pro něj stávají oporou další *předpisy*, které korespondují s biblickými etickými zásadami a principy sociální práce, s nimiž se ztotožňuje.²⁶⁵ Specifickým podpůrným nástrojem pro sociálního pracovníka je jeho *motivace* ve víře, naději a lásce, a také *praktikovaná osobní víra*. Její součástí je i modlitba. Je vyjádřením důvěry v boží posilu pro sebe i pro klienta, ale také pokorným uznáním vlastních omezení a úsilí a přenecháním prostoru pro Boží působení.

²⁶² Srv. ZGOLA, J., *Úspěšná péče o člověka s demencí*, s. 151.

²⁶³ Srv. ZGOLA, J., tamtéž, s. 148nn.

²⁶⁴ Např. s kolegy na půdě profesní komory, ale i s dalšími odborníky, např. lékaři, apod.

²⁶⁵ Zejména právně zakotvené, a které jsou nástroji státní sociální politiky již výše zmíněné, např. Standardy kvality sociálních služeb, nebo i strategické plány evropského rozměru, např. „Strategy and action plan for healthy ageing in Europe, 2012-2016“, dostupné na <http://www.euro.who.int/ageing/>.

3.3.4. Shrnutí: pastýřský přístup a práce s důstojností v sociální práci se seniorem s demencí

Víru s nadějí a lásku můžeme v praxi sociální práce se seniory trpícími demencí nahlížet zejména *jako pastýřský model sociální práce*: jde o poznání konkrétní hloubky potřebného člověka, vstup do jeho světa, o maximální míru empatie a o pomoc v jeho situaci. Je tak naplňována výzva „miluj bližního svého“. Zároveň k němu pracovník přistupuje jako k *hodnotné lidské bytosti*, která má svoje určení, původ i cíl v Bohu a s tímto ve své práci počítá. Pracuje tak na potvrzování i rozvoji *důstojnosti* člověka, na jeho zmocňování, prožití radosti, lásky i naděje. Také *nástroje* své práce může pojímat jako nástroje lásky.

3.3.5. Víra, naděje, láska v praxi

Nyní uvádím možnosti uplatnění víry, naděje a lásky na několika příkladech z praxe²⁶⁶.

1. *Ve stacionáři probíhá odpolední program, klienti se přesouvají z jedné místnosti do druhé. Jedna z klientek, paní X, která už sama cestu do správné místnosti nenajde, a je mírně rozrušena a zmatena, je proto vedena pracovníkem. Pracovník slovně popisuje, co se právě děje a zároveň také reaguje na její slovní projevy. Té se při této komunikaci začíná rozjasňovat tvář, usmívá se a po usednutí v druhé místnosti u stolu pronese slova o tom, jak je ráda, „že jsme tu s ní, že se o ni tak staráme“. Vše sleduje jiná klientka. Celé toto dění, zvl. tedy přístup pracovníka k paní X, okomentuje jako – ačkoliv se nepovažuje za křesťanku – „pomoc od Pána Boha pro paní X“.*

²⁶⁶ Jde o příklady z praxe vycházející, avšak v pozměněných souvislostech a podobě.

Zmíněný příklad je možné zhodnotit z hlediska víry i lásky: klientce je ze strany pracovníka věnována maximální péče. Pracovník vychází z jejich potřeb: být přijata, být v bezpečí, prožít svoji hodnotu – být validována. Pracovník (díky své motivaci) přijímá možnost setkání se s Bohem – Kristem právě prostřednictvím této klientky, jejich útrap, bloudění. Jako důsledek tohoto jeho jednání je kromě zmíněného pokojného rozpoložení paní X také reakce druhé klientky, její zazření Boží lásky: „víru skrze lásku dělající“.

2. V rámci aktivizačního skupinového programu ve stacionáři probíhá reminiscenční hodinka. Je období pozdně adventní, a tak sociální pracovník předkládá téma „Vánoce a vánoční dárky“, pomocným tématem je vzpomínka na dárek, který mi kdy udělal největší radost, který se mi vryl do paměti i srdce. Pracovník shromáždil několik motivačních reminiscenčních předmětů (kdysi dárků), které mají vyvolávat vzpomínky. Mezi předměty je také zarámovaný obrázek, na němž je biblický verš ze žalmu... (Žalmistovo vyznání důvěry v Hospodina). Je to dárek, který pracovníkovi kdysi ručně vyrobil a k Vánocům daroval jeho tatínek. Předmět koluje, každý z klientů má možnost reagovat. Jedna z klientek drží předmět delší chvíli v rukou, a čte si opakovaně napsaná slova. Po chvíli mlčení sdělí, že se jí text velmi líbí, a že jí mluví do srdce, že je za ta slova moc vděčná...

Pracovník má na paměti klienty, v rámci pastoračního rozměru svého přístupu hledá možnosti stimulace, jejich celistvého rozvoje, vidí v tom i možnost nabídnout nejvyšší dobro. Prostředkem mu pro to slouží tentokrát vhodné období roku a reminiscence. Nechává však klientům zároveň možnost autonomie, rozhodnutí, zda či jak se nechají zmíněnými předměty inspirovat nebo nikoliv, zda či jak se nechají obohatit. Po zhodnocení proběhlé hodinky může v individuálních rozhovorech navazovat na zjištěné potřeby a hledat nové cíle klientů.

3. Do denního stacionáře začíná docházet klient – pan Y, jehož rodina jej tam chce umístit pro jeho zhoršující se zdravotní stav v důsledku choroby. Dotyčný má za sebou již jednu – pro něj ne příjemnou – zkušenost z jiného podobného zařízení. Pracovníci stacionáře usilují skrze komunikaci s rodinou, aby dali možnost klientovi se pro službu samostatně a dobrovolně rozhodnout. Vnímají jakýsi nesoulad v rodině panující, i úvahy rodinných příslušníků o prospěšnosti volby stacionáře pro pana Y; pan Y to však vnímá jako „nefér hru“, prostě jej doma nechtějí. Zejména proto se pracovníci s klientem dohodli (po dohodě týmu je hlavním komunikátorem jeden pracovník) na několika zkušebních pobytech. Pracovníci nijak panem Y nemanipulují, ale nabízejí formou empatie, rozhovorů, zvl. aktivním nasloucháním, laskavým přístupem proniknout k bolesti, kterou pan Y prožívá, i k pochopení jeho dalších potřeb. Při společných programech, k nimž je pan Y zván jako každý jiný, je necháno na něm, jak dalece se připojí. Tato strategie otevřenosti, vytváření pocitu bezpečí, ale i naslouchání kritickým poznámkám pana Y na adresu takových zařízení, i jasného sdělení ze strany pracovníků, že opravdu není povinen k nim docházet, jej postupně přivede ke změně náhledu: po dohodnuté zkušební době se rozhoduje do stacionáře nadále docházet, dokonce sděluje, že se těší.

Úcta k člověku, trpělivost, příležitost ke svobodnému rozhodnutí, otevřená možnost pro nový náhled, nové zkušenosti jiného přístupu – to vše se nabízí v přístupu ke klientovi. Pan Y. nechtěl zpočátku do stacionáře v jakési zatvrzelosti chodit: avšak láska zaměstnanců čekala, přijímala jej i s jeho odmítáním. Vše přineslo své ovoce.

4. Klienti stacionáře jsou po obědě, sedí v křeslech v rámci popoledního klidu. Během této asi půlhodiny v téže místnosti obědvají všichni pracovníci. Někteří klienti klidně odpočívají, pohrouženi sami do sebe, někteří neklidně přecházejí. Jeden z klientů (pan P.) sedí v křesle, lehce se pokyvuje zezadu dopředu, neklidně se dívá před sebe či do okna a hlasitě vzdychá. Pan P. často takto vzdychá, protože už by chtěl jít domů – to je pracovníkům všeobecně známo, a bez dotazu si momentální rozpoložení a zoufalost pana P. takto pro sebe vyloží, protože vědí, že mu nezbývá nic jiného, než to přetrpět. Doba jeho odchodu bude nejdříve za dvě hodiny. Pracovníci klienta silně vnímají, avšak jen pro sebe si sdělují, že je „to“ hrozné, a jeden dokonce sdělí, že jej to deprimuje a že s každým „jeho dalším vzdychnutím tu houstne atmosféra, dělá mi to zle...“. Řešení vidí v tom, že pustí na přehrávači veselé písničky s cílem jednak přehlušit nepříjemné zvuky, a snad i povznést celkovou náladu do radostnějšího tónu a rozptýlit trudné myšlenky pana P. Jiný pracovník (který není trvalou součástí tohoto týmu) však vidí řešení v tom, že se omluví kolegům a odejde od stolu a připojí se k zmíněnému klientovi, který se mezitím z křesla zvedl. Začne citlivě s dotyčným komunikovat, nabídne mu možnost přesunout se do vedlejší místnosti. Tam se spolu posadí a pracovník se začne empaticky zajímat o problém pana P. Nejprve popisuje jeho neklid a smutek, na což pan P. přikyvuje a postupně, opravdu velmi zvolna, a pro člověka s demencí charakteristicky útržkovitě, nezharmonizovaně se svěřuje, co jej zaměstnává. Pracovník se trpělivým nasloucháním, vnímavostí, neohrožujícími otázkami snaží vytvořit pro pana P. prostor bezpečí, který mu umožní uvolnění, prožití lidské sounáležitosti, upřímný zájem, hodnotu jeho prožívání i sdělení. Pak se dozví, co je hlavní příčinou trudné chvílky pana P. Není to netrpělivost, že by chtěl již odejít. Totiž na otázku, zda by již chtěl jít domů, pan P. sdělí, že ví, že pro něj syn přijede, ale více hovoří

o nějaké nepříjemné epizodě, kterou zažil se svojí manželkou, podle jeho sdělení ten den ráno. Trápí jej to. Rád by zažil se svojí manželkou soulad, usmíření. Pracovník pak ještě krátkou chvíli hovoří s panem P. o jeho vztahu s manželkou... Nicméně jejich rozhovor je jiným pracovníkem přerušen, začíná další program.

Zavedené struktury – zde doba odpoledního klidu a společný oběd pracovníků, „potřeba odpočinku“ klientů, nezájem proniknout do nitra člověka s demencí, „víme přeci, že to má v hlavě už pomíchané a nemá pojetí o čase“ – takové soudy či dohady a sdělení uzavírají dveře k opravdové sociální práci: přiznat důstojnost člověku v nouzi, objevovat jeho skryté bolesti, a ty pomoci uzdravit, i potenciály, a těm dát příležitost se rozvinout. Odkrýt to, co přinesl jeho životní příběh, včetně aktuální situace. To vše je zde výzvou. Přístup pracovníka – prvního v pořadí – umožňuje jen omezenou možnost reagovat na aktuální potřebu člověka v nouzi. Není zohledněna jeho skutečná potřeba, není využita cesta opravdové lásky, naděje.

4. Role víry, naděje, lásky v sociální práci se seniory trpícími demencí

Pokusím se nyní na základě předchozích kapitol stručně shrnout význam a bohatost role víry, naděje a lásky v sociální práci se seniory trpícími demencí.

Konstitutivní role. *Víra, naděje a láska* jsou pro sociální práci jako takovou jejími konstitutivními prvky. Především láska má svoji podobu v sociální spravedlnosti a solidaritě. Také ve své podobě *pomoci druhému a rozvíjet jeho potenciál za účelem jeho zmocnění* je pevně vtělena do základů současné podoby sociální práce – do jejího lidskoprávního ukotvení. Pracovník motivovaný a inspirovaný láskou ví o důstojnosti svého klienta, ale i o té svojí, a tuto důstojnost chrání a rozvíjí. Přijímá osvědčené *profesionální přístupy, metody či techniky jako nástroje lásky*, zvl. v podobě zmíněného pastýřského přístupu. Stejně tak se může opírat o *právně ukotvené předpisy korespondující s tímto směřováním*. Pro sociální práci se seniory s demencí je *láska nenahraditelná* a bez ní neuskutečnitelná. V rámci konkrétní sociální služby se seniorem trpícím demencí vstupuje pracovník do terénu zranitelnosti, křehkosti, bezradnosti, někdy zoufalství. Bez *pastýřského přístupu* k osobě s demencí nelze o sociální práci ani hovořit. Také se láska stává *nástrojem k nápravě či proměně nefunkčních struktur*: prokazuje se citlivostí, pozorností a vnímavostí. Kromě potřeb klientů si všímá nedostatků v přístupech svých či v přístupech kolegů, staví se proti nespravedlnostem, netečnosti, odmítá pasivitu a nezájem, hledá cesty ke změně.

Role v rozvoji spirituálního rozměru klienta. Pracovník zakotvený ve víře nedílně spojené s nadějí *přistupuje ke klientovi jako k tajemství, jako k obrazu Boha* (imago Dei), který má své nejvyšší určení. *Klienta vnímá jako celistvou bytost. Nezapomíná tedy na jeho spirituální dimenzi.* Zvláště u člověka, který prochází závěrečnou fází svého života, vystupuje otázka po smyslu prožitého

života, jeho zhodnocení a jeho zacílení dopředí. Proto se *pracovník nebojí přicházet ke svému klientovi s vědomím tohoto přesahu a citlivě tuto problematiku v jeho prospěch otevírat, resp. rozvíjet.*

Jako zdroj síly pro pracovníka. Sociální pracovník, který je *motivován vírou, nadějí a láskou* ví, že sám je nástrojem v rukou božích a z tohoto vědomí a ze vztahu k Němu žije. Protože ví o svých omezeních, *naslouchá božímu hlasu, opírá se o biblická svědectví i svědectví jeho následovníků všech dob, a tak svoji víru posiluje. Nedílnou součástí jeho víry je modlitba* – prosí proto o pomoc pro sebe i pro klienta, ve všech situacích, do nichž je postaven. Ví, že *Bůh si může jeho službu druhému použít ke svým cílům.* Uvědomuje si také svoji *vlastní důstojnost a hodnotu, miluje tedy i sebe sama.* Navíc setkávání pracovníka s klientem je příležitostí *dotýkat se přímo Krista* a tak skrze ně přijímat jeho sílu.

Role svědectví. *Víra s nadějí „skrze lásku dělající“ se také stává svědectvím* o Božím příklonu k člověku. Prostředí, kde působí ti, kdo víru, nadějí a lásku prožívají (a mohou to být jak pracovníci, tak klienti) se stává prostředím jejich skutečností prodchnutým a nabízí tak možnost bez obav o nich hovořit a jim se i otevírat.

Doporučení. Má-li být sociální práce se seniory trpícími demencí, která probíhá v rámci sociálních služeb, opravdu kvalitní, je závislá na poměrně zevrubné znalosti vnitřního světa klienta, na znalosti jeho životního příběhu, jeho konkrétních potřeb. Pracovník, který k takovému člověku přistupuje, ne vždy všemi těmito znalostmi v uspokojivé míře disponuje. Spolupracuje samozřejmě s rodinou klienta, zejména pro jeho ubývající kognitivní schopnosti. Navrhla bych proto zařadit do úvodního jednání s potencionálním klientem – zájemcem o službu také otázky týkající se jeho hodnotového systému či spirituální orientace, a to např. ve formě dobře a citlivě

propracovaného dotazníku. K tomu by mohla organizace poskytující sociální služby deklarovat svůj cíl poskytovat svoje služby s ohledem na celistvost potřeb člověka, seniora s demencí, s možností pomáhat je naplňovat kvalifikovanými pracovníky.

Závěr

Cílem této práce bylo nejprve nastínit podstatu biblického pojetí víry, naděje a lásky, pokusit se vystopovat je v jejich rozmanitých podobách vtělených do sociální práce a **nakonec se pokusit na příkladu sociální práce se seniory trpícími demencí a na příkladech z praxe prokázat, že víra, naděje, láska v biblickém pojetí jsou nenahraditelným potenciálem, který umožňuje rozvinutí kvalitní sociální práce s touto cílovou skupinou.** Cíle považuji za splněné, výstupy jsou jednak postupně představené v dílčích shrnutích a posléze ve čtvrté kapitole. Byla tak potvrzena teze, že víra, naděje a láska jsou předpokladem kvalitní sociální práce.

Postupovala jsem následujícím způsobem.

V první části jsem na **základě vybraných biblických textů**, za pomoci biblických slovníků a dalších komentářů představila víru, naději, lásku. Tato triáda, použiji-li slova J. B. Součka, je považovaná za duchovní cestu mezi Bohem a člověkem a má svoje **praktické ukotvení i projevy**. V biblickém pojetí jdou víra, naděje i láska ruku v ruce. Shledala jsem, že **víra je odpovědí na Boží impuls**, je **vyjádřením důvěry** Osloviteli, je **ochotná se dát vést** navzdory opravdovým útrapám, frustraci i nouzi, je také **svědectvím**. Víra vyznává, že Bůh dává **žití smysl a cíl**. Má svoji podobu v **naději**, která je **jistotou budoucnosti**, avšak vlamuje se už do současnosti, tedy, že ne těžkosti a konečnost či bezvýchodnost situace, ale **milující Bůh má poslední slovo**. **On je láskou**, on je **dárce života**, on se k člověku **sklání**, on **k této lásce člověka vyzývá**. Poukázala jsem zde proto i na **sociální, mezilidský rozměr lásky**.

V druhé části jsem se zaměřila na sociální práci jako takovou, a to z hlediska našeho tématu: hledat, kde všude jsou v ní vtěleny víra, naděje a láska. Nejprve jsem se proto zaměřila na vlastní **kořeny sociální práce**, které

na podkladě biblického svědectví lze spatřovat 1. v příběhu starozákonního Izraele. Základním kamenem pro láskyplné soužití tehdejšího izraelského společenství je **Dekalog**, který je též dán člověku z **Boží lásky**. (Dekalog tak můžeme chápat jako jakousi první deklaraci lidských práv.) Člověk je volán k takovému jednání vůči druhým, jaké vidí **na příkladu Boží lásky** k člověku. V tom lze také spatřovat počátky **sociální spravedlnosti a solidarity**. Tuto snahu pak dokladuje tehdejší sociální legislativa (zájem a péče o různé skupiny potřebných). Dále 2. jsem se zaměřila na příklad Ježíšův a novozákonní církve. **Ježíšův pastýřský zájem o člověka v jeho celistvosti** je inspirativní pro dnešek, (jeho příklad inspiroval i po dvě tisíciletí církev v péči o potřebné). To vše poukazuje na skutečnost, že současná sociální práce čerpá z tohoto pojetí. Je tedy zřejmé, že už samotná **sociální práce je formou lásky**, tj. v podobě výše zmíněného **milosrdenství, sociální spravedlnosti, solidarity, konkrétní pomoci**. Biblické kořeny sociální práce pak 3. předkládám v dalších kapitolkách, zvl. v **biblickém pohledu na člověka**. V nich jsem se soustředila na **člověka, stvořeného z Boží lásky jako imago Dei/Christi, s jeho nadčasovým určením, s důstojností a v celé jeho celistvosti i neuchopitelnosti**. Všechny tyto principy jsou podkladem pro pojetí člověka v **současné sociální práci, kterou jsem představila v její základní charakteristice** (východiscích, cílech, modelech, přístupech). Proto jsem se dále 4. zaměřila na její hlavní etický fundament, jímž je Mezinárodní etický kodex sociální práce, který propojuje pojetí sociální práce na mezinárodní úrovni, a v němž především vidím **kořen vlastního nazírání na člověka, jakožto na průsečík teologické etiky i sociální práce**. Je to pohled na člověka s jeho potřebami, člověka, s jeho vrozenou důstojností, potenciálem, který má být ve společnosti rozvíjen, (lidská práva), na člověka, který má být zmocňován. Vedle tohoto důrazu na lidskou důstojnost a lidská práva jsem 5. předložila jako důležitý **pastýřský přístup** v sociální práci. Zde se opět

propojuje víceoborové nazírání na člověka, které je pro sociální práci specifické i nezbytné.

Toto širší pojetí sociální práce mělo svůj důvod: vysledovat v jejích fundamentech i přístupech víru, naději a lásku. Ty jsem tedy shledala v samotné sociální práci, v její inspirovanosti biblickými svědectvími a příklady starozákonního společenství Izraele i novozákonní církve, zvl. Ježíšova příkladu, v pojetí člověka s jeho důstojností – jakožto výslednice stvořitelského záměru Boha a dále v pastýřském přístupu, který je inspirován biblickým pojetím pastýře s jeho hlubokým zájmem o člověka v nouzi. Nakonec pak 6. v **motivaci a zdrojích sociálního pracovníka**. Ten, stojí-li na duchovní cestě víry, naděje a lásky a z těchto zdrojů čerpá sílu i inspiraci pro svoji práci, je také výrazným činitelem pro další vtělení víry, naděje a lásky do své praxe.

Ve třetí části jsem se zaměřila na sociální práci se seniory trpícími demencí. Nejprve jsem stručně předložila základní charakteristiku stáří a sociální práci se seniory obecně, posléze jsem se již věnovala specifickým sociální práce s naší cílovou skupinou. **Víra, naděje a láska vstupují do této praxe v podobě pastýřského přístupu**, který znamená znalost nouze potřebného. Proto popisují syndrom demence a situace člověka demencí trpícího z více úhlů (zvl. medicinského, sociálního, psychologického), včetně jeho potřeb. Předložila jsem i zachovalé schopnosti seniora s demencí, které umožňují sociální intervenci. Dále víra, naděje a láska vstupují do vnímání osoby s demencí pracovníkem **pojetím její důstojnosti, hodnoty, celistvosti, určení**. Také je **láska vtělena do nástrojů**, která ve své práci sociální pracovník používá. Vše je zasazeno do konkrétního prostředí sociální služby. Nakonec jsem předložila na několika příkladech z praxe konkrétní podobu víry, naděje a lásky do ní vnášenou i **skrze duchovní rozměr pracovníka**. V komentářích k jednotlivým příkladům jsem se pak snažila sdělit, že taková

práce je tvořivá, vynalézavá i radostná, vyhledává cesty k prohloubení celistvosti a rozvinutí celého potenciálu klienta a jeho zmocnění, včetně klientova transcendentního rozměru; také čerpá ze zdrojů skrze osobní zbožnost. Boha vnímá jako hlavní impulz i cíl své práce a opírá se přitom o ty, kteří podobnou cestou šli. Pracovník považuje klienta, a to toho z nejzranitelnějších a nejkřehčích, za důstojnějšího sebe – chová k němu úctu jako k Božímu stvoření, ba skrze Něj se setkává s Kristem. Tedy: **konkrétní praxe s lidmi s demencí integruje všechny zmíněné duchovní principy i zdroje. Má-li být sociální práce s touto cílovou skupinou kvalitní, neobejde se bez nich.**

Seznam literatury

Bible, Český ekumenický překlad, Bible kralická, Česká synoptická Bible, Praha: Česká biblická společnost 2008, 1. vydání, 2288 s.

ISBN 978-80-85810-85-1

BOHLEN, Stephanie, Teologie a sociální práce – podněty pro dialog, in: OPATRŇY, Michal; LEHNER, Markus a kol. *Teorie a praxe charitativní práce. Uvedení do problematiky. Praktická reflexe a aplikace*. Přeloženo z němčiny, České Budějovice: Jihočeská univerzita, Teologická fakulta, 2010, 1. vydání, s. 28-34. ISBN 978-80-7394-214-4

BUIJSSEN, Huub, *Dementia*, z anglického originálu *The Simplicity of Dementia* přeložila Hana Kašparovská, Praha: Portál 2006, 1. vydání, 134 s. ISBN 80-7367-081-X

DOČKAL, Jan, *Člověk v současném světě*, Středokluky: Zdeněk Susa, 2008, 160 s. ISBN 978-80-86057-53-8

DOLEŽEL, Jakub, Biblické kořeny sociální práce in: MARTINEK, Michael a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, Praha: JABOK – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická, 2012, 2. vydání, 176 s., ISBN 978-80-904137-6-4

DOLEŽEL, Jakub, Co dělá sociální práci křesťanskou? in OPATRŇY, Michal; LEHNER, Markus a kol. *Teorie a praxe charitativní práce. Uvedení do problematiky. Praktická reflexe a aplikace*. Překlad Marta Rymešová. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Teologická fakulta, 2010, 1. vydání, s. 24-27. ISBN 978-80-7394-214-4

FEIL, Naomi, ACSW, Revised with Vicki de Klerk-Rubin, *Validation, The Feil Method, How To Help Disoriented Old-Old*, 1993, Revised 2003, Edward Feil Productions 4614 Prospect Avenue Cleveland, Ohio 44103

FISCHER, Ondřej, Sociální práce může mít pastorační rozměr nejen v oblasti vztahu ke klientům, in: *Sociální práce/Sociálna práca*, 2008, č.4, Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci; České Budějovice: ZSF JČU; s. 50-53. ISSN 1213-6204

FISCHER, Ondřej; MILFAIT, René, *Etika pro sociální práci*, Praha: Jabok 2010, 2. vydání, 224 s. ISBN 978-80-904137-7-1

HAUKE, Marcela, *Pečovatelská služba a individuální plánování*, Praktický průvodce, Praha: Grada Publishing 2011, 1. vydání, 136 stran, ISBN 978-80-247-3849-9

HELLER, Jan, *Hlubinné vrty, Rozbory biblických statí a pojmů*, Praha: Kalich 2008, 1. vydání, 320 s. ISBN 978-80-7017-083-3

HELLER, Jan, Člověk – pastýř stvoření, in: *Revue přírodovědecké a technické sekce České křesťanské akademie č. 16*, zima 1994/95, Brno: Cesta s. 15-67. ISSN 0862-8238

HELLER, Jan, *Znamení odkazující k nebi*, Praha: Vyšehrad 2007, 1. vydání, 280 s. ISBN 978-80-7021-848-8

HOLMEROVÁ, Iva; JAROLÍMOVÁ, Eva; SUCHÁ, Jitka a kol., *Péče o pacienty s kognitivní poruchou*, Praha: pro Gerontologické centrum EV public relations, spol. s.r.o. 2007, 300 s. ISBN 978-80-254-0177-4

JANEČKOVÁ, Hana; VACKOVÁ, Marie, *Reminiscence: Využití vzpomínek při práci se seniory*, Praha: Portál 2010, 1. vydání, 152 s. ISBN 978-80-7367-581-3

JANEČKOVÁ, Hana, Sociální práce se statými lidmi, in: MATOUŠEK, O.; KOLÁČKOVÁ, Jana; KODYMOVÁ Pavla; *Sociální práce v praxi. Specifika různých cílových skupin a práce s nimi*, Praha: Portál 2005, 1. vydání, s. 163-193. ISBN 80-7367-002-X

KŘIŠŤAN, Alois, Praktická teologie, pastorece a sociální práce - mezioborové souvislosti, in: MARTINEK, Michael a kol. *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, Praha: Jabok – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická 2010, 2. vydání, s. 16-25. ISBN 978-80-904137-6-4

KŘIVOHLAVÝ, Jaro, *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie*, Možnosti, které čekají, Praha: Grada 2011, 1. vydání, 144 s. ISBN 978-80-247-3604-4

KŘIVOHLAVÝ, Jaro; *Horieť, ale nevyhorieť*; z českého originálu *Hořet, ale nevyhořet* přeložila do slovenštiny Katarína Šedíková, Bratislava: Karmelitánske nakladateľstvo 2012, 216 s. ISBN 978-80-8135-003-0

MARTINEK, Michael a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, Praha: Jabok 2010, 2. vydání, 176 s. ISBN 978-80-904137-6-4

MATOUŠEK, Oldřich a kol., *Základy sociální práce*, Praha: Portál s.r.o. 2007, 2. vydání, 312 s. ISBN 978-80-7367-331-4

MATOUŠEK, Oldřich a kol., *Metody a řízení sociální práce*, Praha: Portál 2003, 1. vydání, 384 s. ISBN 80-7178-548-2

MATOUŠEK, Oldřich; KODYMOVÁ, Pavla; KOLÁČKOVÁ, Jana; *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*, Praha: Portál, s.r.o. 2005, 1. vydání, 352 s. ISBN 80-7367-002-X

MILFAIT, René, *Teologická etika v kontextu sociální a pastorační práce*, Středokluky: Zdeněk Susa 2012, 1. vydání, 540 s. ISBN 978-80-86057-78-1

MILFAIT, René, příspěvek na konferenci Sociální práce a teologie – 20 let dialogu; 11.-12.4.2013. Praha: Jabok a ETF UK, nepublikovaný text.

MILFAIT, René, Společné etické základy pastorační a sociální práce in FISCHER, Ondřej; MILFAIT, René a kol. *Etika pro sociální práci*, Praha: Jabok – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická 2010, 2. vydání, 223 s. ISBN 978-80-904137-7-1

MILFAIT, René, *Teologální ctnost naděje*, Praha: studijní materiály pro studenty Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy, obor Pastorační a sociální práce 2011, nepublikovaný text

Na pomoc pečujícím rodinám, z anglického originálu *Help for the Caregivers Alzheimer's Disease*, přeložily Iva Holmerová, Hana Janečková, Dagmar Niklová; aktualizovali a pro druhé vydání doplnili Iva Holmerová a Petr Veleta, Praha: Česká alzheimerovská společnost, 2007, 6. vydání, 24 s. ISBN 80-86541-23-1

NAVRÁTIL, Pavel, *Úvod do teorií a metod sociální práce*, Brno: Marek Zeman 2000, 1. vydání, 68 s.

NAVRÁTIL, Pavel, Vybrané teorie sociální práce; Současné pojetí a dilemata disciplíny, in: MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Základy sociální práce*, Praha: Portál 2007, 2. vydání, 312 s. ISBN 978-80-7367-331-4

NOVOTNÝ, Adolf, *Biblický slovník*, Praha: Kalich 1956, 2. vydání, 1487 s.

Nový biblický slovník, Praha: Návrat domů 1996, přeloženo z anglického originálu New Bible Dictionary, 1246 s. ISBN 80-85495-65-1

Nový zákon s výkladovými poznámkami, Praha: Česká biblická společnost 1991, 1. vydání, 520 s.

OPATRNÝ, Michal, Charitativní práce: interakce sociální práce a diakonie, in: OPATRNÝ, Michal; LEHNER, Markus a kol. *Teorie a praxe charitativní práce. Uvedení do problematiky. Praktická reflexe a aplikace*. Přeloženo z němčiny, České Budějovice: Jihočeská univerzita, Teologická fakulta 2010, 1. vydání, s. 39-46. ISBN 978-80-7394-214-4

OPATRNÝ, Michal; LEHNER, Markus a kol., *Teorie a praxe charitativní práce, Uvedení do problematiky. Praktická reflexe a aplikace / Theorie und Praxis der Karitativen Arbeit, Einführung in die Problematik, Praktische Reflexion und Anwendung*, Přeložila Marta Rymešová, České Budějovice: Jihočeská univerzita, Teologická fakulta 2010, 1. vydání, 102 s. ISBN 978-3-200-01846-4

OPATRNÝ, Michal; MOTLOVÁ, Lenka., Senioři, in: MARTINEK a kol., *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, Praha: Jabok 2010, 2. vydání, s. 92-101. ISBN 978-80-904137-6-4

RATZINGER, Joseph, Benedikt XVI., *Věřit, doufat, milovat, Duchovní cvičení*, z italského originálu *Guardare Cristo, Esercizi di fede, speranza e carità* přeložil Mons. Vladimír Vyhlídka, Praha: Paulinky 2010, 1. vydání, 136 s. ISBN 978-80-86949-84-0

REJCHRT, Luděk, *Srozumívání*, Praha: Oliva 1997, 1. vydání, 88 s. ISBN 80-85942-26-7

SOUČEK, Josef, Bohumil, *Bláznovství kříže*, Heršpice: Eman 1996, 2. vydání, 136 s. ISBN 80-901854-0-1

Vyhláška MPSV č. 505/2006 Sb týkající se standardů kvality sociálních služeb.

Zákon č.108/2006 Sb *O sociálních službách*.

ZGOLA, Jitka, *Úspěšná péče o člověka s demencí*, z anglického originálu *Care That Works. A Relationship Approach to Person with Dementia* přeložila Vera Frieda Eisenberger, Praha: Grada Publishing, a.s., 2003, 1. vydání, 232 s. ISBN 80-247-0183-9

Internetové zdroje

Asociace vzdělavatelů v sociální práci [online]. [cit. 27. 5. 2013]. Dostupné z www: <http://www.asvp.org>

Mezinárodní etický kodex sociální práce – principy; přijatý valným shromážděním IFSW, Adelaide, Austrálie, 29.9. - 1.10.2004 v překladu M. Nečasové, [online]. [cit. 24. 5. 2013]

Dostupné z www: <http://sspcr.xf.cz/EK.html>.

SCHWEITZER, Pam. *About reminiscence work* [online]. [cit. 15. 4. 2013]. Dostupné z www: <http://www.pamschweitzer.com/pdf/about-reminiscence-work.pdf>

Sociální revue – socialnirevue.cz; Sociální práce a společenské otázky, Internetový občasník založený 3. listopadu 2004 v Salfordu, Velká Británie ISSN 1801-6790, [online]. [cit. 27. 5. 2013]

dostupné z www.socialnirevue.cz

resp. <http://socialnirevue.cz/item/definice-socialni-prace>

Společnost sociálních pracovníků, [online]. [cit. 2. 5. 2013]. Dostupné z www:

<http://socialnipracovnici.cz/sekce-socialnich-pracovniku/>

Standardy kvality sociálních služeb - Příručka pro uživatele, [online].

[cit. 20.4. 2013]. Dostupné z www: <http://www.mpsv>

Strategy and action plan for healthy ageing in Europe, 2012-2020, [online]. [cit. 27.5. 2013]. Dostupné z www: <http://www.euro.who.int/ageing>

